

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

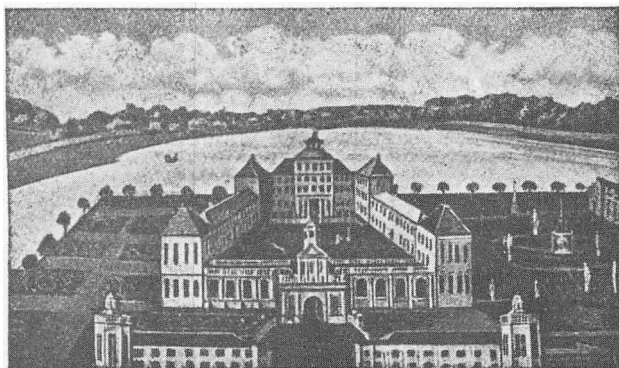
HISTORISK FORENING

FOR

GRAASTEN BY OG EGN

1983

Billedet, der viser Gråsten Slot
ca.1750, har foreningen modtaget
som gave af Ahlmannstiftelsen

HISTORISK FORENING
FOR
GRÅSTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 1983

Indhold

Barn og ung i Rinkenæs	side 3
Fiskeri-Interessentselskabet	side 23
Kosak-vinter i Gråsten	side 34
Fra Kværs sogn	side 47
Glimt fra 1982	side 61

Barn og ung i Rinkenæs

Vi har ofte efterlyst erindringsstof til vort årsskrift, da det både har vore medlemmers interesse, men også er med til at fortælle et stykke af sognets eller byens historie. Erindringer giver et billede af livsformen i tidligere tid, og er på den måde en brik i kulturhistorien, som det er vigtigt at bevare.

Skik og brug ændres fra generation til generation. Store begivenheder - f.eks. krige - kan gribe ind i en tilsyneladende fastlagt tilværelse, og i et grænseland kan nationale modsatte opfattelser ligeledes spille ind. Men alt dette er det af stor værdi at få belyst og holdt fast for senere slægthed.

Ifjor fortalte læge Hans Ohrt om sin barndom i Gråsten, og i år er det fru Annemarie Munk Hansen, der har skrevet efterfølgende artikel om sin barndom i Rinkenæs.

Fru Munk Hansen har oplevet sin barndom i et velhavende hjem på sognets største gård. Hun blev senere gift med mølleren på Rinkenæs motormølle. Møllen er i dette år forsvundet fra gadebilledet. Hun har levet næsten hele sit liv i Rinkenæs, hvor hun nu nyder sit otium i møllens aftægtshus.

Alle i Rinkenæs kender Benniksgård, men en kort redegørelse om gården og dens historie, vil det være naturligt at bringe som indledning til fru Munk Hansens artikel.

Benniksgård.

Gårdens historie går langt tilbage. Den var en frigård, hvilket betød at ejerne ikke var fæstere, og at de havde visse privilegier. Gården tilhørte fra begyndelsen af 1400-tallet slægten Bennik. En Peter Bennik nævnes 1488 som herredsfoged i Lundtoft herred. 1562-70 er der en Hans Bennik som beklæder herredsfoged bestillingen, og fra 1593 - 1641 følger i tre generationer Bennik søn efter far i embedet som herredsfogeder.

I 1749 dør den sidste Bennik barnløs, og gården går i arv til en fjernere slægtning, herredsfuldægtig Hans Jepsen, og det er ham, der har bygget det statelige og meget smukke stuehus i 1782, som vi stadig kan glæde os over. 1827 overtager sønnen, Peter Jepsen, gården. Han er tingskriver, og deputeret i Stænderforsamlingen i Slesvig, hvor han klart viste sit danske ståsted over for den slesvig-holstenske bevægelse.

I 1867 solgte Peter Jepsen sin Benniksgård og flyttede til København. Den anden halvdel af gården var tidligere ved et giftermål mellem en Bennik og en Korff gået over til Korffslægten. Korff solgte sin Benniksgård i 1896, og de to Benniksgårde havde efter disse handler en række forskellige ejere, indtil begge gårde i 1904 og 1906 erhvervedes af "Klosterfonds,Hannover." Klosterfonds eller Klosterkammer var en af de institutioner, der stillede midler til rådighed i den tyske jordpolitik. Klosterkammer samlede de to gårde til "Klostergut Bennichshof" med et areal på ialt 202 ha.

Det er om denne Benniksgård og om livet på den, fru Munk Hansen fortæller.

p.a.

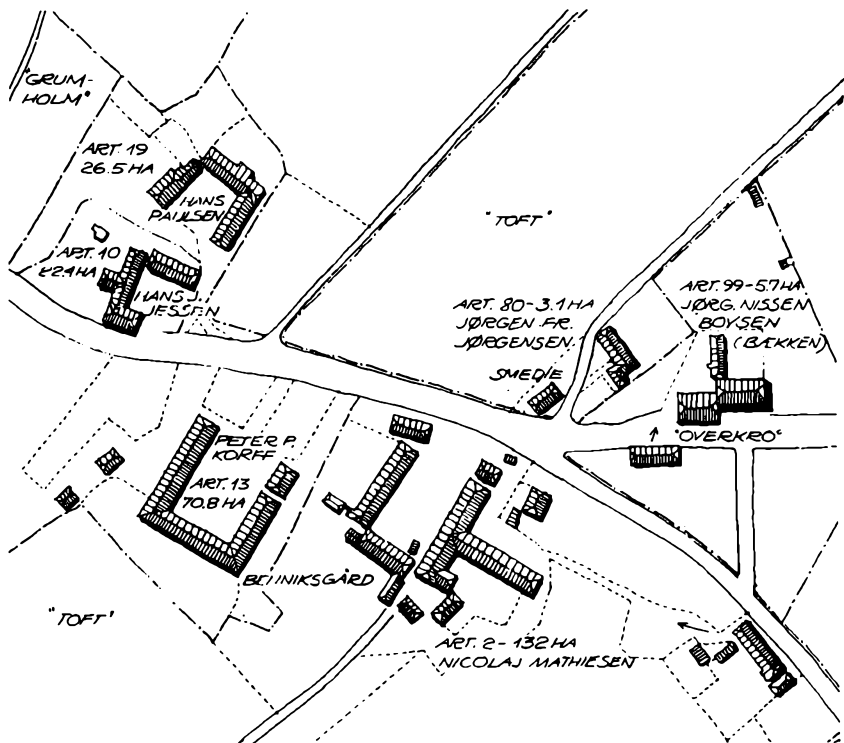
I 1908 overtog min fader, Matthias Brix, forpagtningen af godset og det tilhørende teglværk ved Stranderød.

Endvidere købte min fader i 1911 jordtilligende til en gård i Bækken, som han drev sammen med Benniksgård. Efter 1 Verdenskrig erhvervede min fader teglværket af Klosterkammer. Han ville også gerne have købt Benniksgård, men blev overbudt af købmand Marquardt Petersen fra Flensborg, som ejede den til 1932, hvor den blev overtaget af Höfeverwaltungsgesellschaft, der solgte Benniksgård videre til skibsreder Rickmers i Schweiz.

I 1946 blev den nu 132 ha. store ejendom konfiskeret, og efter der var udstykket nogle husmandsbrug, blev hovedparcellen med 60 ha. solgt til forpagter Knud Friis, hvis søn Mads Friis idag er ejer af Benniksgård.

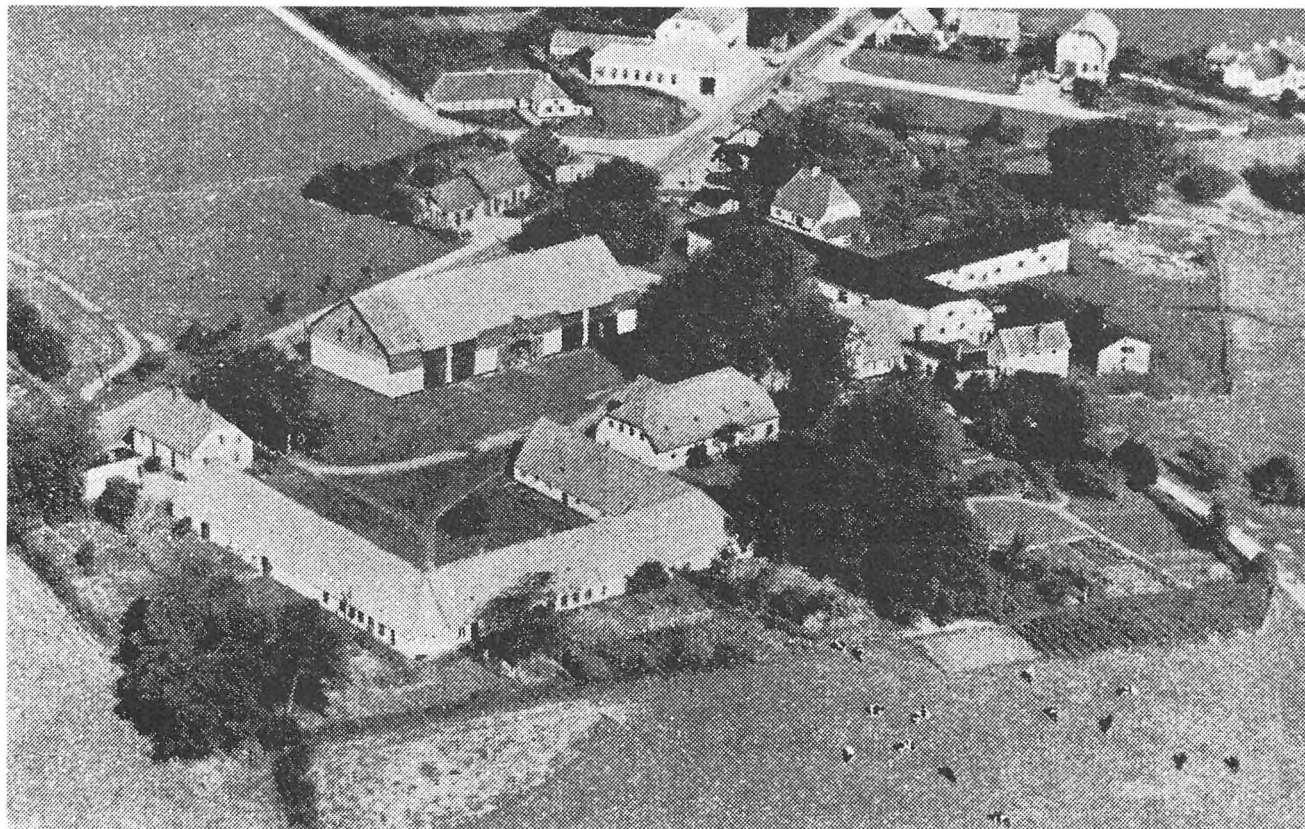
Da det ikke lykkedes min fader at købe Benniksgård, flyttede vi i 1922 til gården i Bækken. Denne gård har min broder, Werner Brix, senere overtaget og bor der stadig. Min fader havde regnet med, at der efter krigen ville blive stor efterspørgsel efter teglværksprodukter, men det blev ikke tilfældet, og sammen med mange andre af egnens teglværker blev også vort teglværk nedlagt. En del materialer fra det nedbrudte teglværk, anvendte min fader til at opføre en avlsbygning ved gården i Bækken.

Af teglværket er idag kun en enkelt bygning bevaret, det er den tidligere teglmesterbolig, der nu tjener som sommerhus for læge J.C. Emborg. Lidt rester af fundamenter kan man også se, og disse og de mange murstensbrokker i strandkanten er nu de eneste vidnesbyrd om den tidligere teglværksdrift.

Udsnit af kort over Rinkenæs som byen så ud efter en opmåling i 1874. Art.13 er Korff's gård, og art.2 den anden Benniksgård, der da tilhørte N. Mathiesen, og det er disse to gårde, der som nævnt i 1906 blev samlet til "Klostergut Bennichshof".

Af alle de mange bygninger på kortet over de to gårde, eksisterer idag kun Benniksgård stuehus i sin oprindelige skikkelse. Af Korff's gård er intet tilbage. Dog står ud til landevejen to granitsten, der markerer indkørslen til gården, som har indhugget bogstaverne P.K. (Peter Korff). De mange bygninger, der for hundrede år siden var nødvendige for at huse det store folkehold og de mange spand heste, er nu afløst af en mere industripræget virksomhed.

7

Luftfoto (ca. 1925) af Benniksgård. Til venstre i forgrunden den trelængede tidligere Korff-gård. I midten ud til landevejen den store hejselade, som blev bygget 1911, men nedbrændte 1967. Stuehuset er delvis skjult af havens træer. (Privat eje).

Både min faders og moders familie har deres rod i det østlige Slesvig. Deres nationale baggrund var dog diametralt modsat. Min fader kom fra sydkysten af Flensborg fjord, fra Angel, hvor hans familie havde været stærkt engageret i den slesvig-holstenske bevægelse. Hans moder, der stammede fra gården Mohrkirchen i Bøel sogn, måtte under sprogsreskriptionerne 1951-64, hvor dansk skole og kirkesprog blev obligatorisk i en række sogne i Angel, sendt til skole i Kappel, for stadig at blive undervist på tysk. Det var en lang skolevej. Min fader var født på en gård i Store Kværns sogn, det grænser ned til Flensborg fjord, så han kunne fra Benniksgård se over til sin fødeegn, og her har vi stadig slægtinge.

Min mors familie havde også mange erfaringer fra grænse-landets brydninger, men hos hende var det med modsat fortegn. Min morfar, Niels J. Dau, var dansk lærer i Blans. I Sprogforeningens Almanak 1913 er han omtalt i en nekrolog, hvor det blandt andet nævnes, at han var uddannet på Skårup seminarium, og efter en kort tid som Huslærer på Hofmannsgave blev han andenlærer i Dybbøl-Ullerup. "Fra 1863-74 var han ansat som lærer i Blans. Efterhånden som det mærkedes, at skolen skulle stilles i fortyskningens tjeneste, blev også lærergerningen ham mindre kær. Han tog da sin afsked og blev mejeriforpagter i Ullerup. Denne virksomhed drev han med fordel i en årrække, indtil mejeriet omdannedes til andelsmejeri. Dau må regnes til foregangsmanden på Sundeved på mejerivæsenets område. I en alder af 69 år forpagtede han Sandbjerg hovedgård.-"

Min mor og hendes søskende blev sendt på højskoler i kongeriget, blandt andet til Askov.

Både i min moders og faders familie verserer der historier og anekdoter, der beretter om, hvordan man skaffede sig "luft" ved at drille de myndigheder, der var blevet en påtvunget. Drillerierne er næsten identiske. Sorteper er dog i det ene tilfælde de danske myndigheder i Mellemselsvig 1851-64, og i det andet tilfælde de preussiske "Beamte" efter 1864.

Mine forældres giftermål satte naturligvis sindene i bevægelse i begge familier. For de mest national engagerede familiemedlemmer blev forbindelsen nærmest opfattet som en katastrofe. Men man lærer også at leve med katastrofer, og efterhånden begyndte familierne at respektere hinanden. Det gjorde dog min moder meget ondt, at en af hendes brødre, dyrlæge Nicolai Dau, Havnbjerg, ikke var med til hendes bryllup, og ikke ville komme på besøg på Benniksgård. Udadtil stillede min moder sig på min faders side, også i nationale spørgsmål. Det har nu næppe været så svært for hende, da min fader var meget liberal i denne henseende. Hjemmets sprog var fortrinsvis tysk, men min mor talte også en del dansk med os børn. Mine forældres samtaler var oftest og helt op i deres høje alder, dobbeltsproget på den måde, at min far talte tysk og min moder svarede på dansk. Rigstysk og rigsdansk når det var betydningsfulde spørgsmål, men plattysk og sønderjysk når de blev ivrige.

Det var dette unge ægtepar der 1908 overtog driften af Benniksgård. Begge var veluddannede til at bestride ledelsen af den store gård ude og inde. Min fader havde været på realskolen i Flenborg, derefter landvæsenselev på

Valdemarstoft i Bov og senere uddannet på landbrugsskole og været forvalter på forskellige godser.

Min moder have lært husgerning hjemme på Sandbjerg, herefter fået en teoretisk uddannelse på Sorø husholdningsskole, og siden havde hun stået for hunholdningen på større gårde.

Mange mennesker havde deres arbejde og udkomme på Beniksgård. I hus, stald og lade var der altid et myldrende liv, som nutidens landmænd nok har lidt svært ved at forestille sig.

Min fader var administrativ leder. Han var altid nydeligt påklædt med hvidt kravetøj og slips. Til at fordele og føre tilsyn med det daglige arbejde havde han ansat en forvalter, og han blev bistået af to landvæsenselever. Disse tre spiste med ved familiens bord, hvor samtalen altid drejede sig om gårdens drift. Måltiderne blev indtaget på bestemte klokkeslet, og først når min fader havde sat sig, måtte vi andre tage plads, først de voksne, som foruden forvalteren, eleverne var min moder og vores huslærerinde, og så til sidst os fem børn, der absolut ikke måtte sige et ord ved bordet. På samme tid spistes der i folkestuen, hvor der blev serveret for de 4-5 faste karle. Fodermesteren, der havde lejlighed i den del af den tidligere Korff-gårds stuehus, havde sine medhjælpere i stalden på kost.

Daglejerne og karlene havde hver deres spand heste, ialt var der 16 heste, og der var stor konkurrence om at have det flotteste og mest velplejede spand. Det var et stolt syn når de rykkede ud til pløjning, harvning eller andet markarbejde. Hertil kom så kørehestene, som kusken havde ansvaret for. De blev ikke brugt i marken.

Kreaturbesætningen var ca. 100 køer, og i stalden var det fodermesteren, en "Schweizer" som han kaldtes, der førte kommandoen, han havde 3-4 mand som hjælpere.

Når der blev malket, foregik dette altid under sang, man leverede selv "musik til arbejdet", og man havde også lidt tro på, at køernes ydelse blev sat i vejret på denne måde. Mælken blev bragt til andelsmejeriet i Rinkenæs. Det lå, hvor Barsø nu har parkeringsplads for sine lastbiler. Kusken indtog en særlig stilling. Han skulle passe de to køreheste, men var også ansvarlig for de to eller tre køretøjer, som herskabet benyttede. Der var en flot sortlakeret "familievogn", når vi alle skulle med. Og der var en mindre enspændervogn, som min fader brugte, når han kørte til Gråsten og endelig en gig.

Når kusken kørte for os, hvis vi skulle "til bys", var han iført blå livré og havde en sølvtresset kasket på.

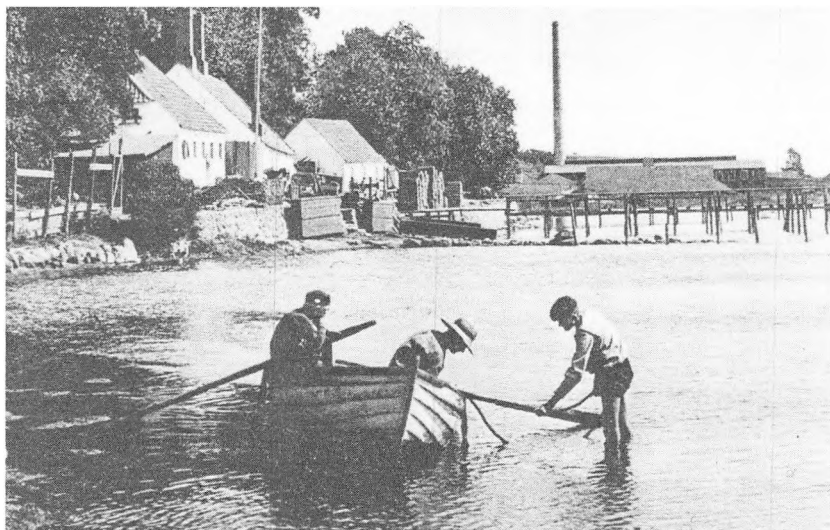
Benniksgårds stuehus ca. 1912. Artiklens forfatterinde er det stående barn i midten. (Privat eje).

Familien Brix klar til udflugt med den livréklædte kusk, Karsten Saager. Forfatterinden med stor hat lige bag kusken. Fru Brix i hvid kjole på bagsædet. Lærerinden i hvid kjole uden hat. (Privat eje)

En særlig gruppe blandt folkene på Benniksgård var teglværksarbejderne. De var kun sæsonarbejdere, da teglværket ikke var igang om vinteren. Teglmesteren var dog ansat hele året. De fleste af arbejderne ved teglværket kom fra det østlige Tyskland.

Mens de var her, boede de i den såkaldte kaserne under ret primitive forhold. Kasernen lå neden for Høffelbjerg. Mange af dem havde deres familier med, og konerne og de større børn arbejdede også på teglværket. En del af deres aflønning bestod af fødevarer, som de selv tilberedte, og så var der også fri brændevin. Brændevinsdunken stod ved indgangen til ringovnen, og når arbejderne gik forbi, tog de sig en slurk. Enkelte af disse teglværksarbejdere slog sig ned i Rinkenæs, hvor der endnu lever efterkommere. De forskellige teglværksprodukter blev fra teglværkets anløbsbro med mindre sejlskibe fragtet til havne i Danmark og Tyskland.

Benniksgårds teglværk ved Stranderød (ca. 1920). Til venstre i billedet ses ålerøgerier, der bortset fra det mindste af husene nu er forsvundet. (Privat eje).

Vi børn deltog ikke i arbejdet på gården, men fulgte interesseret med i alt, hvad der skete. På den anden side af vejen lå smedien, og her var vi tit ovre for at se vore heste blive skoet, og se de sorte smede ved den flammende esse. Der, hvor der nu er autoværksted boede byens sadelmager, og også hos ham opholdt vi os tit og så på han lavede seletøj.

I høstens tid var der stor travlhed. Først slog daglejerne med le et skår rundt om marken, der skulle høstes, og de blev fulgt af deres koner, som med et bånd af strå bandt det høstede korn til neg. Så kom selvbinderen trukket af tre heste, og så gik det raskt. Negene blev sat sammen i lange rækker, og skulle så tørre inden kornet kunne køres hjem. Kornet blev kørt ind i den store hejselade, som min fader havde bygget i 1911, og på den tid blev betragtet som et teknikkens vidunder. En kran løftede hele kornlæsset af og transporterede det hen, hvor det skulle ligge.

Det skete også, at der blev tærsket direkte fra marken. Så kom der et stort tærskværk, der som trækraft havde et lokomobil, fra hvis skorsten den sorte kulrøg vældede op. På sådan en tærskedag var alle igang. Vognene bragte negene til tærskværket, andre kørte halmen til staldlofterne, og atter andre sørgede for, at det tærskede korn kom på kornloftet.

Når høsten var endt, det sidste læs kørt ind, så bragte daglejerkonerne en stor høstkrans. Den var bundet over en ring af pilegrene, som dannede et hjul, og to buer på kryds, så den havde facon som en kongekrone. Kransen var mellem en halv og en hel meter i diameter.

Selve kransen var bundet af korn, fortrinsvis havre, der med sine mange "bjælder" tog sig smukt ud. Ind imellem stråene var så stukket blomster i forskellige farver lavet af silkepapir.

Alle gårdens folk var samlet ved overrækkelsen af kransen. Min fader tog imod den i hoveddøren, og den blev hængt op i forstuen, hvor den hang til næste års høst begyndte. Ved overrækkelsen sang folkene, men hvad de sang, husker jeg ikke mere. Så blev der skænket vin til alle de voksne, og fader takkede for, at høsten nu var vel i hus.

Til Benniksgård hørte også en karpedam nede ved Stranderød, og ved juletid skulle karperne fanges. Det skete på den måde, at al vandet blev lukket ud af dammen, og med ketchere og de bare næver gik karlene så og fangede karperne og smed dem over i store trækar fyldt med vand. Den største del af fangsten blev solgt i Flensborg, hvor karper var en meget yndet jule- og nytårsspise. Også på Benniksgård fik vi karper både til jul og nytår.

Stranderød var på det tidspunkt et lille fiskersamfund. I bugten var der gode fangstmuligheder for både sild og ål, så der var bygget mange ålerøgerier.

I Benniksgårds bæk, der havde sit udløb nede i Stranderød, var der en lang række af hyttefade, hvor de levende ål blev opbevaret. Som modydelse for benyttelse af bækken leverede ålerøgerierne røgede ål til Benniksgårds husholdning.

Som der herskede liv og travlhed i avlsbygningerne og i marken, så var det samme tilfældet i stuehuset. Min moder

Ålerøgerier ved Stranderød. 1889. (Lokalhistorisk arkiv.)

havde kokkepige, stuepige og barnepige som hjælpere. Men når større arbejder forestod, måtte der ekstra hjælp til, og så blev daglejerkoner tilkaldt. Det var således til forårs- og efterårsrengøring, til slagtning, sæbekogning, bærplukning og syltning, og det var også konerne, der passede haven.

En gård var på den tid selvforsynende med det meste, der blev brugt i den daglige husholdning, og på Benniksgård skulle der meget til, da der som regel altid var mindst 20 personer på kost.

I julemåneden begyndte man på julebagningen først i december, og de store mængder af småkager blev opbevarede i mælkejunger. I forstuen stod to, en med pebernødder og en med brune kager, og enhver, der kom til Benniksgård med pakker eller i andet ærinde eller for at ønske glædelig jul, fik en håndfuld fra hver mælkejunge.

Når julemaden juleaften var sat til livs, samlede hele familien med gårdens faste folk omkring juletræet, og alle fik en julegave. Til folkene var det mest praktiske ting som skjorter eller handsker til karlene og forklæder til pigerne. Når så folkene havde fået deres gaver og trukket sig tilbage, holdt familien jul, og det var for os børn, især da vi var små, en uendelig lang ventetid, før vi fik vore julegaver.

Da min søster og jeg kom i skolealderen blev vi tilmeldt i den tyske privatskole i Gråsten, den såkaldte "Kaninchenschule" i Fredensgade. Den søgtes af børn både fra danske og tyske hjem, idet den forberedte til højere skolegang i Sønderborg og Flensborg.

Vi blev kørt til skole, og på vejen derned kom også vogne fra Buskmose og Tummelsbjerg med skolebørn, og så blev der af og til kørt om kap. Mens vi var i skole, var hesten opstaldet i "Den gamle kro".

Da også mine brødre skulle i skole, ansatte min fader en huslærerinde til os alle fem, og der blev indrettet en skolestue i frontispicen mod haven. Det var dengang ret almindeligt, at der var huslærer på større gårde. Vi børn var ikke ligefrem begejstrede for denne isolation. Vi havde hellere ønsket at lege med landsbyens børn i den offentlige skole. Senere kom vi piger i skole i Flensborg og drengene i real-skolen i Sønderborg.

Om søndagen blev der hos os lagt stor vægt på at være særlig fint påklædt. Om formiddagen var der en slags "åbent hus", hvor folk fra byen kiggede indenfor. Der

blev så udvekslet bynyt, talt om landbrug, men blev mere personlige problemer drøftet, så blev vi børn sendt ud af stuen. Der var mange ting dengang, som børn ikke blev indviet i.

I sommerhalvåret blev eftermiddagskaffen indtaget i lysthuset i haven. Bordet var dækket med en skinnende hvid dug og det fineste porcelæn. Her sad man så i den fine stads pigerne med sløjfer i håret og nød udsigten over markerne ned til Flensborg fjord. Den er da også dejlig, men lege i haven i søndagstøjet måtte man ikke.

Haven blev hver lørdag gjort fint i stand af daglejerkonerne, gangene "skuffet" og revet, blomsterbedene ordnede og plænen slået.

Det skete også, at vi søndag eftermiddag var på udflugt med hest og vogn i omegnen, f.eks. til Kelstrup skov. Skulle vi på familiebesøg i Store Kværs foregik også det med hest og vogn. Vi kørte så til Flensborg, hvor der blev gjort holdt i et gæstgiveri i Nørregade. Her fik hestene et foder og hvil, inden vi tog det sidste stykke vej. På varme sommerdage kunne min fader finde på, at vi skulle bade i fjorden. Hele familien gik ned til stranden og i vandet. Dette blev af mange i Rinkenæs opfattet som et ganske usædvanligt og sært fænomen. Badetøjet gik neden for knæene og helt op i halsen, så det var meget forskelligt fra de "bikininier", der anvendes idag.

Da vi var blevet noget større fik vi danseundervisning. Den fandt sted på "Stadt Hamborg", det nuværende "Hotel Gråsten". Det foregik under stram kommando. Drengene kom hen og bukkede for os, og førte os så ud til dans.

Og så begyndte vi også at komme ud til selskaber og sammen med andre unge på lignende gårde som vor. Vi var til fester hos Biehls på Buskmose, Matthiesens på Gråsten herregård og hos Bryggemanns på Fiskenæs. Og vi var i vor fineste kjoler og havde hvide glacéhandsker på.

Hjemme havde vi ikke megen større selskabelighed. Efter en fødsel var min moder blevet meget tunghør, så hun kunne ikke høre, når mange talte.

Min fader havde mange interesser udover gårdens drift, men offentlige anliggender af faglig eller kommunal art ville han ikke deltage i.

Han var musikalsk, spillede selv godt på klaver og han tog tit til koncerter i Flensborg. Han var også en ivrig fotograf og havde indrettet et mørkekammer på loftet, hvor han selv fremkaldte sine billeder. Han spillede også gerne skak, og havde skakpartier med postmester Petersen.

En gang om ugen var han i Gråsten til herrekomsammen (Stamtisch). Her mødtes han med Thaysen, Tummelsbjerg, Biehl, Buskmose, Dr. Reuter, Lammers, Hesselgård og andre.

Ofte have vi familiebesøg, og de kunne godt strække sig over flere dage. Her så vi mest til min moders familie, der var meget talrig. Min moder havde 11 søskende i modsætning til min faders ene søster. Nogle af min moders søskende var udvandrede til U.S.A. og blevet gift der, så når de var på besøg blev der talt dansk, tysk og engelsk på gården.

En af mine amerikanske fætre, Frederik Jensen Dau, blev senere general i det amerikanske luftvåben og spillede en stor rolle under 2 verdenskrig i det fjerne østen.

En stor begivenhed for os børn var en årlig familiefest

i Sønderborg. Her havde min morbroder, kreatureksportør Peter Dau, bygget hotel Alhambra lige op til pontonbroen på Dybbøl siden, og her holdt han stort hus, og kunne lide at samle sine søskende og søskendebørn til fester.

De fredelige og lykkelige forhold, vi havde levet under, blev brat afbrudt med krigens udbrud i 1914 og vendte op og ned på livet på Benniksgård. Min fader blev straks indkaldt, og det samme gjaldt en del af mændene på gården. Fader deltog i vestfrontens hårdeste kampe i Flandern, og som ved et mirakel overlevede han krigen, skønt han blev såret ikke mindre end fem gange. Den sidste gang så hårdt, at han i 1917 blev hjemsendt som ukampdygtig. Heldigvis kom han ret snart så meget til kræfter, at han kunne overtage ledelsen af gårdens drift.

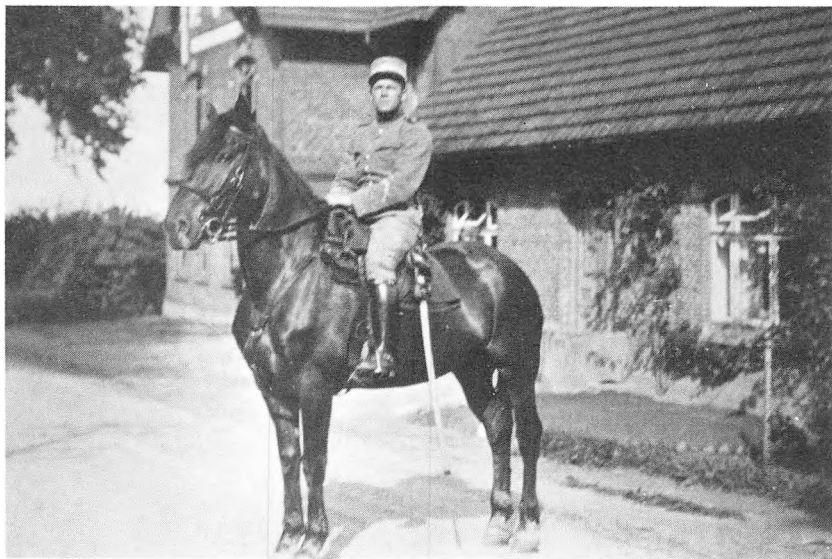
For min moder var krigsårene en næsten uudholdelig belastning. Dels hvilede en evig angst for min faders skæbne hårdt, men hun stod tillige med ansvaret for gårdens drift. Der manglede arbejdskraft til at få marker og dyrene passet. Noget hjalp det, da vi som erstatning for de indkaldte fik russiske krigsfanger. De blev indlogeret på loftet over vognskurene. Fangerne kom fra alle samfundslag, således var der en præst, "pope", imellem dem. Russerne affandt sig tålmodigt med deres skæbne, og de var til god hjælp. Lidt efter lidt kom vi også nærmere i kontakt med dem, efterhånden som de lærte sproget nogenlunde, og endnu mange år efter modtog mine forældre breve fra de russiske fanger.

Budskabet om de mange faldne gjorde et stærkt indtryk, og stærkest når det var familiemedlemmers død, faldet for en sag der ikke var deres. Moder mistede en broder og to ne-

vær. Da hendes broder faldt, stod hans tre børn forældreløse, idet deres moder også var død. Disse tre børn og en ugift tante til dem, der havde passet dem, fik nu deres hjem på Benniksgård til krigen var forbi.

Krigens afslutning optog sindene stærkt, men forløb her i sognet uden de store gnidninger mellem danske og tyske. Jeg er ikke sikker på, at mine forældre stemte på samme måde d. 10 februar 1920. Min fader affandt sig med resultatet, men støttede straks det tyske mindretal.

Af de mange ændringer i hverdagen, nu Rinkenæs var blevet et grænsesogn, var tilflytningen af de blå gendarmere, der før havde gået ved Kongeåen. De første gendarmere var beredne. De blev indkvarterede på Overkroen, men de vandede deres heste på Benniksgård.

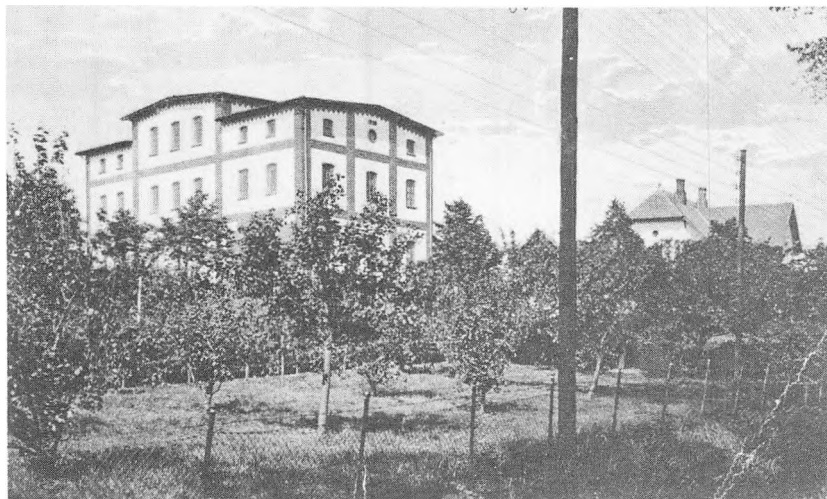
Gendarm S.P. Bramlund højt til hest foran det gamle postkontor i Rinkenæs 1920. (Lokalhistorisk arkiv)

En stor begivenhed i sommeren 1920 var kong Christians besøg i Rinkenæs. Der var rejst en stor æresport tværs over landevejen ved Sejer.s mindesten over for Benniksgård. Byens dansksindede stod i første række med dannebrogsglag ved mindestenen, der var dekoreret med flag og blomster. Men alle i Rinkenæs var mødt op, de neutrale og tysksindede holdt sig lidt i baggrunden.

I 1922 måtte vi så tage afsked med Benniksgård. For mig, der var vokset op der, var det en smertelig afsked. Nu begyndte et nyt afsnit af mit liv, der dog også foregik i Rinkenæs sogn, i Bækken.

I 1928 blev jeg gift med mølleren i Rinkenæs, og bortset fra nogle få år har jeg levet hele min tilværelse i mit barndomsogn, og jeg er glad for stadig at bo i denne kønne egn, der rummer så mange minder for mig.

Annemarie Munk Hansen.

Rinkenæs mølle. Møllerboligen i baggrunden. ca. 1923.

(Lokalhistorisk arkiv)

Fiskeri-Interessentselskabet

Beboerne i Adsbøl har gennem århundreder ved siden af deres indtægter fra landbrug og håndværk som bifortjeneste haft fiskeri, dels i Adsbøl å, og dels i Nybøl nor. Når de i efterårsmånederne havde gjort gode fangster af laks, sejlede de fiskene til Flensborg, hvor de altid var sikre på at finde god afsætning.

Af forskellige årsager svandt det i slutningen af forrige århundrede i fiskebestanden, og Adsbølbeboerne besluttede sig til at forsøge at råde bod herpå, og de indkaldte til et møde i sognet

I det lokalhistoriske arkiv har vi protokollen, der beretter om dette møde, som blev starten for "Fiskeri -Interessentselskabet, Atzbøll", og på den første side står:

Forhandlet Atzbøll den 27 August 1881.

Til Anlæggelse af en kunstig udklæknings Anstalt for unge Lax ved den igjennem Atzbøll flydende Aae, vare samtlige Communemedlemmer stævnedes til Møde.

Der var mødt følgende:

1. Jens Jensen.
2. Jacob Andresen.
3. Johan Iversen.
4. P. Christensen.
5. P. Nissen.
6. Chr. Clausen. Smed.
7. J. Chr. Clausen, Døhn.
8. Nicolai Andersen.
9. H. Thaysen.
10. Peter Johannsen.
11. J. Struck.
12. Matth. Mikkelsen.
13. H.P. Knudsen.
14. Nis Jessen.
15. P. Høck.
16. Jørgen Petersen.
17. Christine Andersen.
18. Madamme Hansen.
19. Johan J. Caspersen.
20. Overinspektør F. Lenschau, Gråsten.

Det blev besluttet: Anlæggelse af en Udklækningsanstalt af ovenstaaende Medlemmer paa egne Koster. Tillige blev derpaa vedtaget, at Skaanerevir ved udmundingen af Aaen I Nybøl nor maatte bevilliges, og en Bevilling fra vedkommende Øvrighed snarest muligt var at udvirke.

Forelagt, vedtagen og underskreven.

Nicolai Andersen.
Chr. Clausen. Smed.
Peter Christensen.

Communeforstander
H. P. Thaysen

Det er den origianle ordlyd og stavemåde, der er anført i ovenstående protokollat. Det er skrevet smukt og på dansk, hvilket var det sprog befolkningen i Adsbøl brugte. Protokolføreren, som efter skriften at dømme har været kommuneforstander, H. P. Thaysen, har været lidt uheldig med formuleringen, hvor han skriver om udklækningsanstalten, for han har næppe ment, at det var de ovenstående medlemmer, der skulle udklækkes.

Hvad man havde besluttet på mødet blev indsendt til det kongelige herredsfogderi i Gråsten med anmodning om tilladelse til at oprette udklækningsanstalt og få ret til et skånerevir. Dette skånerevir skulle være på 250 m. på hver side af åens udløb og 300 m. ud i Nybøl nor, og på dette areal skulle kun interessentselskabets medlemmer have ret til at fiske.

Det næste møde i foreningen finder sted d. 23 april 1882. Det må formodes, at man har fået svar på ansøgningen og opnået tilladelse til både udklækningsanstalt og skånerevir, for d. 23 april stiftes foreningen, et forstanderskab vælges og der nedsættes et udvalg, der skal udarbejde statutter.

Udvalget arbejder hurtigt, så man 22 maj atter kan mødes, og her vedtages foreningens love. Desværre er der ikke overleveret noget eksemplar af statutterne, og de er ikke indført i protokollen. En enkelt af paragrafferne, hvis fortolkning skulle give anledning til debat, træffer vi senere i protokollen.

Ved mødet d. 22 maj bestemmer man sig til at komme igang, så alt kan være parat, når sæsonen begynder til oktober. Man vil bygge et hus på H. P. Thaysens mark "syd for bækken, Lobæk, således at vi ved en eller anden Indretning kan benytte Vandet i Lobæk."

H. P. Thaysen var ejer af gården, Holbæk og kroen Døhn, og mellem Thaysen - som var medlem, og tillige formand for interessentselskabet - afsluttes en overladelseskontrakt af følgende ordlyd.

"Jeg H. P. Thaysen af Holbæk og Døhn overlader i tyve Aar for mig og mine efterfølgere til Fiskeriinteressentselskabet Atzbøll til fri Afbenyttelse, en byggeplads til Opførelse af en kunstig Laxudklækningsanstalt, samt Lov til at have en Drainsgrøft med Vandbeholder indenfor Hegnet i min Mark, Døhnlykke, fremdeles fri Fra- og Tilgang til Anstalten for ethvert Medlem af Foreningen fra Vaien og som fører forbi Chauseen til Havet.

Byggepladsen tillige med de ovenomtalte Rettigheder giver jeg Foreningen uden nogen Vederlag, kun med den Forbehold at Interessentselskabet forpligter sig til i de 8 Aar (skriver otte Aar) jeg (har) forpagtet min Gaard, Holbæk (ud), at lade tilkomme forpagter H. Petersen en aarlig Godtgørelse af Mark 2. (skriver to Mark) som Erstatning for tabt Jordbund."

Det må jo siges, at være meget rimelige vilkår der gives foreningen for en byggegrund, og man underskriver da også kontraktens forpligtelser, hvorefter man går over til en drøftelse af, hvorledes man skal gribe driften af selskabet an. Der er forslag om at ansætte en fisker, der skal drive forretningen mod at få en part af udbyttet, eller om man skal forpagte fiskeri og udklækningsanstalten ud. Resultatet bliver at lave en aftale med en fisker, og iøvrigt skal medlemmerne selv fiske og tage del i arbejdet med udklækningen.

GJASTGIVERI DØHN ADSBULL VED GRÅASTEN JOHN PETERS, TELEFON NR 16

Døhn kro fotograferet ca. 1920 af fotograf Thomsen, Gråsten. I teksten under billedet har man skrevet Adsbüll, en navneform for Adsbøl, der ellers kun kendes omkring 1780-90. Døhn kro var, da billedet blev taget, afholdsbeholdning. Nu er den indrettet til privat beboelse. I marken til kroen, Døhn løkke, havde "Fiskeri-Interessentselskabet" sin udklækningsanstalt.

(Lokalhistorisk arkiv.)

I beretningen fra driftsåret 1883/84 lyder det lidt trist: "Driftsåret har forestillet sig med hvad Fangsten angår væsentlig uheldigere end foregående år, idet det kun er blevet til en Indtægt på 64 Mark 15 pf., som ikke opnåede at dække de udgifter, der var forbundet med Fiskeriet og Udklækningsanstalten."

Det fremgår, at man i året har udklækket ca. 12.000 laks, der i april er sat ud i bækken. 12.000 lyder af meget, men man skal huske på, at der kun regnes med ca. 2% bliver voksne.

Vandforsyningen til udklækningsanstalten klages der også over ved de første års generalforsamlinger. Drænsledningen giver ikke vand nok. Der bliver så gravet en brønd, men har det uheld, at brønden skrider sammen. Alt dette koster penge uden at give vand. Det er derfor nødvendigt at lade de strøgne æg (rogn) udklække et andet sted, og det skete hos gårdejer N. Richelsen, Frueskov, og det tages under overvejelse, om man skal lave en overenskomst med Ri-

Udsigt over Nybøl nor fra Døhn kros have. Ca. 1910. Laksfiskerne havde et materialeskur, og midt i billedet kan man se taget af det. (Lokalhistorisk arkiv.)

chelsen, da det sandsynligvis vil være billigere og bedre, end man selv kan gøre det, da der stadig er besværligheder med vandforsyningen, og udklækningen hos Richelsen er lykkedes så godt," - at Foreningen paa denne Maade efterkom den Opgave, som altid har været dens Stræben, nemlig at ophjælpe Laxfiskriet her for Atzbøll og med Tiden bringe til et større Udbytte."

Man er her i 1887 stadig optimister, selv om regnskabet ikke ligefrem er strålende, det sluttet med en kassebeholdning på 90 Mark 23 pf.

Kredsdagen havde bevilliget foreningen en gave på 50 Mark, og med denne gave "-samt det liden Udbytte Aarets Fangst bragte -" er man altså nu i besiddelse af 90 Mark, og det tilføjes "- saa vi dog er skreden lidt fremad omendskjønt kun langsomt." Og det må man vel give formanden ret i. Foreningen undlod da også at opkræve et lille beløb fra interessenter, hvad man havde grebet til tidligere for at få underskuddet dækket.

Foreningen ejer dog også faste værdier, de er i 1888 indført i protokollen og andrager.

"Et Hus til Udklækning af unge Laxforeller med vandledning i Madame Thaysens Mark.
Inventar i samme Bygning er der 15 stk. Brutkasser og en Vandtønde.

En tre Alen dyb Brønd med Pumpeværk ved siden af Huset.

En Pumpemaskine med Ledning (uden Brug)

En Laxfangst (I H. Johannsens Mark) med Jerltrådsruse.

7 stk. brugbare Ruser af Garn med tre Bøjler.

En saakald Hytfad til Opbevaring af fangede Fisk. "

(en brutkasse er en udklækningskasse.)

Ved et møde d. 31 oktober 1882 er man som ovenfor nævnt ikke enig om en paragrafs fortolkning. Det er § 3. Som indledning til mødet læses § 3 op, og den indføres i protokollen. "I Indtægt og Udgift er samtlige Interessenter ligeberettigede og forpligtede."

Det er ikke § 3.s ordlyd man er uenig om, men hvad der skal ske, hvis et medlem flytter. Foreningen holder strengt på, at kun de, der meldte sig ved det første møde, hvor alle kommunens medlemmer var indbudte, kan være medlemmer. Men hvordan stiller det sig, når et medlem flytter?

Efter en længere debat bliver der opnået enighed om følgende: "-at den som drager fra Kommunen er aldeles udelukket fra Foreningen."

Det blev også forbudt at handle med medlemsskabet. Hvis et medlem sælger sin ejendom og køberen ikke vil overtage andelen, så skal den gå tilbage til foreningen, som vil bestemme over den. Som hovedregel fastslås det, at medlemsskab skal følge ejendommen, og er man ikke ejendomsbesidder i Adsbøl, kan man slet ikke blive medlem.

Disse regler har man siden og indtil foreningens ophør bestandig håndhævet. Som eksempel herpå kan nævnes at inspektør F. Lenschau, der var med til at stifte foreningen som hertugens repræsentant, blev afløst af sin efterfølger, og efter Genforeningen, blev det Statsskovvæsenet, der som repræsentant for de gråstenske godser, fik medlemsskab i Fiskeriinteressentselskabet.

Regnskabsbøgerne fra foreningens første år findes ikke mere, vi skal frem til regnskabsåret 1902/03 før de er bevarede. Men af forhandlingsprotokollen kan vi få lidt fingerpeg om den økonomiske udvikling i foretagendet. Det fremgår, at det på ingen måde har været nogen guldgrube at være medlem. De visioner man har haft om store fangster og udklækning af unge laks er ikke blevet opfyldt. De følgende år i foreningens historie er økonomisk stadig dårlige. Man må beundre den ihærdighed medlemmerne trods mange skuffelser udfolder, for at opnå bedre fangstresultater. At skaffe tilstrækkeligt vand er det største problem, og drøftes ved hver generalforsamling.

Det bliver vedtaget, at man skal forsøge en boring, og det lykkes også at få tilstrækkeligt vand, men det "- har endnu den Mangel at være for smudsig til Brug." Så man er lige vidt.

Foreningen har også et andet problem. Fremmede fiskere sætter garn i foreningens skånerevir. Bestyrelsen holder vagt, og det lykkes at få opklaret, hvem disse fiskere er," - og at indklage dem, og Retten ikjender dem en betydelig Mult, saa der haabes i Fremtiden at være Roe i denne Retning."

Fra 1890 bliver protokollen desværre meget kortfattet. Protokolføreren nøjes med at notere, at generalforsamling er afholdt den og den dato, og at der var mødt så og så mange medlemmer, endvidere at regnskabet er revideret og godkendt, samt hvem der bliver valgt til formand og regnskabsfører.

Endelig 15 år efter foreningens start lysner det. Året 1897 giver god fangst, og der bliver strøget mange æg, så man foruden udklækning til eget brug, også kan sælge æg til andre udklækningsanstalter, så året giver så stort et overskud, at der kan uddeles 500 Mark til medlemmerne. De 500 Mark skal deles mellem 20 medlemmer, men man må huske på at 25 Mark på dette tidspunkt var et ganske pænt beløb.

Det er det største beløb, der et enkelt år er blevet udbetalt til fordeling. I 1917 er der ganske vist blevet fordelt 720 Mark, men det er for to år. De 500 Mark er således rekord i foreningens historie, for som regel lå beløbet til fordeling mellem medlemmerne på 100 til 150 Mark, når der var noget at dele, for ikke sjældent måtte medlemmerne opkræves for et beløb til at dække underskuddet, eller formanden dækkede det ind, og fik så sit udlæg tilbagebetalt, når der kom penge i kassen.

Første Verdenskrig giver lidt afbræk i foreningens arbejde, og fiskeriet ligger stille et par år. Da det atter kommer igang er fangsten meget beskedent, og for at få den nødvendige kapital til at arbejde videre afholder man et årligt lottospil, hvor præmierne er laks, og aftenen begynder med fællesspisning, og her er hovedretten naturligvis også laks. Foreningen får et mere sleskabeligt præg.

Når det er rigtig fiskevejr, og laksene kommer for at gå op i Adsbøl bæk for at gyde, kan det blive til nogle lange arbejdsdage og nætter med for medlemmerne med fangst og med at stryge æg. Arbejdet er ulønnet, dog får formand og kasserer løn, nemlig en årlig gage på 3 kg. laks hver.

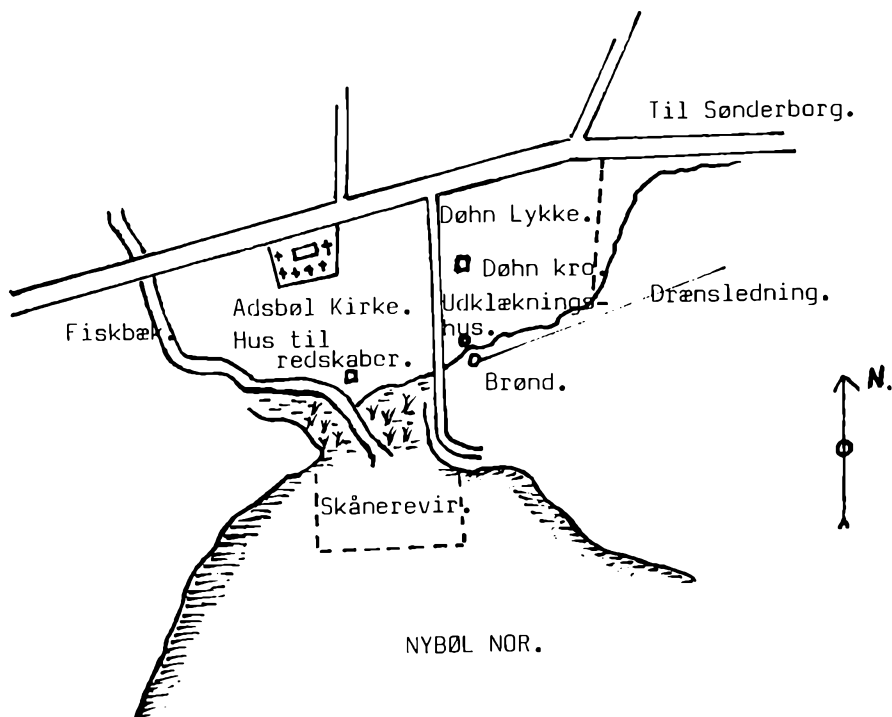
I 1938 udnævnes Johan Caspersen til æresmedlem. Han er den eneste af interessenter, der har gjort hele foreningen med fra dens start 56 år tidligere.

Hvis man oprindeligt havde tænkt og havde drømt om, at fiskeriet skulle give et godt årligt tilskud til interessenternes andre indtægter, så må det konstateres, at denne drøm i mange år kun har været en drøm. Blader vi regnskabsbogen igennem, ser vi at medlemmerne i de år, hvor der er overskud, får fra 10 til ca. 20 kr. i udbytte, så betalingen får de mest gennem lysten og fornøjelsen ved at være med i et godt kammeratskab.

I et par tilfælde er det omhyggelige arbejde med strygning af æg og udklækning fuldstændig spildt, idet al den udsatte yngel er blevet dræbt, fordi der er ledet ajle ud i Adsbøl bæk. I begge tilfælde har foreningen dog modtaget en erstatning på 500 kr.

I årene 1945-55 får foreningen en opblomstring. Fangsten er betydelig, og der er stort salg til private i Gråsten, der har fået smag for laks, og et år køber Husholdningsskolen i Gråsten æg for at lave kaviar. Sammenlignet med vor tids priser forekommer det uhyre billigt, at man kunne købe en laks på 4 pund for 9 kr. og medlemmer fik lakseene lidt billigere. I de gode år har man også et ret stort salg af æg til udklækning, et år er der således solgt 390.000 æg for 2 kr. pr. 1.000. Foreningen har selv opgivet udklækningen.

Med 1956 har foreningen kulmineret, det går ned ad bakke, der er nu underskud år efter år, og 1961 ophører både protokol og regnskabsbog. Uden at det er noteret ophører foreningen efter 80 års levetid. Et morsomt initiativ er forbi.

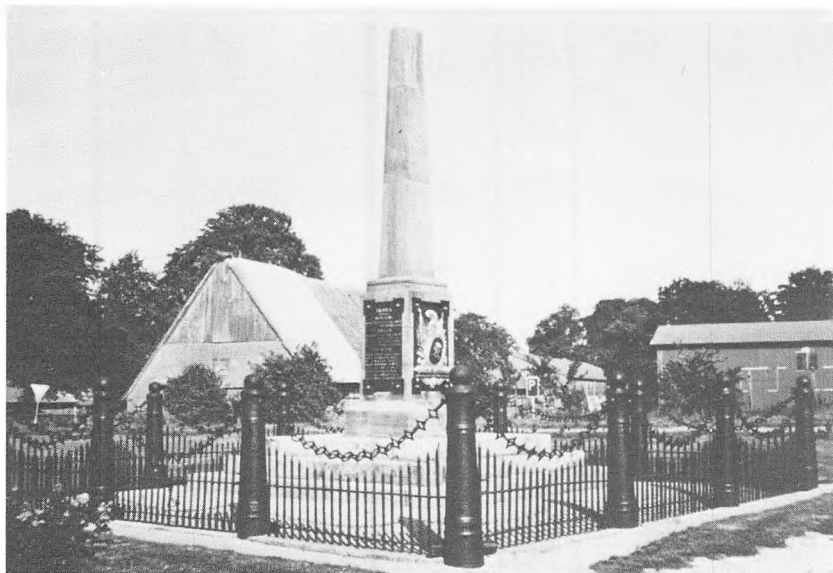
Kortskitsen viser, hvor Lakse Fiskeriinteressentselskabet holdt til. I artiklen tales om Adsbøl å. Den hedder idag på generalstabskortet: Fiskbæk. Udklækningshuset i Døhn Lykke og huset til fangstredskaber er begge forsvundet. Døhn kro lå ved vejen, der idag kaldes Østerbakken, hvor der nu ligger adskillige parcelhuse.

Kosak-vinter i Gråsten

I landsbyen Sehested lige nord for Kielerkanalen findes på pladsen mellem kirken og godset Sehested en mindestøtte for kampen ved Sehested den 10 december 1813.

Baggrunden for dette slag er Danmarks alliance med Napoleon, som vi var gået i forbund med efter bombardementet af København og tabet af den danske flåde.

Et dansk auxiliærkorps (hjelpekorps) under ledelse af kong Frederik VI.s svoger, prins Frederik af Hessen kæmpede på den franske hærs venstre fløj i Meklenborg, men efter slaget ved Leipzig måtte det rykke tilbage gennem Holsten, forfulgt af de svenske tropper, der blev anført af den svenske kronprins, Carl Johan Bernadotte.

Mindesmærket ved Sehested. Indskriften er på tysk, men det er rejst for en af den danske hærs sejre.

(Privat eje)

Den 9 december var de danske tropper kommet over Ejderkanalen og gået i kvarter i landsbyen Gettorp. Soldaternes påklædning var yderst mangelfuld i det frygtelige vintervejr med bidende frost og sne.

Der blev imidlertid ikke tale om noget langt hvil. Prins Frederik blev klar over, at hans tropper var ved at blive omringet, og kl. 1 om natten blev der slået alarm.

Prinsen havde besluttet, at han ville forsøge at slå sig igennem til fæstningen Rendsborg. Det kom ved Sehested til et forbitret og blodigt slag mellem de 8.000 danske soldater og fjendens 12.000, men det lykkedes prinsen at føre sine folk frem til fæstningen.

Der blev så sluttet våbenstilstand, først for 14 dage, og derefter forlænget til 6 januar 1814. På dette tidspunkt var man endnu ikke nået til enighed om fredsbetingelserne, og svenske og russiske styrker rykkede mod nord, mens forhandlingerne fortsatte i Kiel.

Af de fjendtlige styrker var især general Tettenborns Kosaker meget frygtede. Rygtet om deres vildskab og brutale optræden var løbet forud, så det var med bange anelser befolkningen imødeså en besættelse af dem.

På Gråsten slot var inspektør Bruhn udnævnt til at beskytte slottet og varetage hertugens interesser, og i den korte tid fra 6.1.1814 til freden blev underskrevet i Kiel, førte han omhyggelig dagbog.

Denne dagbog findes på Landsarkivet i Åbenrå, (Gråstenske godser. 288. Militærvæsen 1738-1852). Det er denne dagbog oversat fra tysk, vi bringer på de følgende sider.

Dagbog

om tiden da fjendtlighederne mellem Danmark og Sverrig atter brød ud ved udløbet af den til 6.1.1814 aftalte våbenstilstand.

Ført af Bruhn
p.t. inspektør på Gråsten.

1814. Onsdag d. 5.1.

Kl. 9.30 om aftenen modtog jeg pr. stafet fra den højfyrstelige durchlout hertugen den i afskrift vedlagte nådige skrivelse, ifølge hvilken jeg, i tilfælde af at krigen atter skulle udbryde, nådigst overdrages overkommandoen over slottet og de dertil hørende bygninger, og der meldes mig forholdsordrer.

Torsdag d. 6.1.

På slottet blev der foretaget forskellige forandringer, ligesom noget buskads ved indhegningen til gårdspladsen på ladegården blev hugget væk.

Fretdag d. 7.1.

Oldfrue Nielsen og fyrbøder Peter Matzen blev instrueret om, hvad de i påkommende tilfælde skulle gøre. Den førstnævnte fik til opgave at fjerne sengene fra de højfyrstelige værelser, og i værelserne i pavillonnen ved kirken skulle sengene holdes i beredskab, og ligeledes skulle der bringes senge til Jægerhuset. De små håndsprøjter blev fordelt i slottets rum. Tønder med vand stillet ved siden af og ligeledes i alle korridorer.

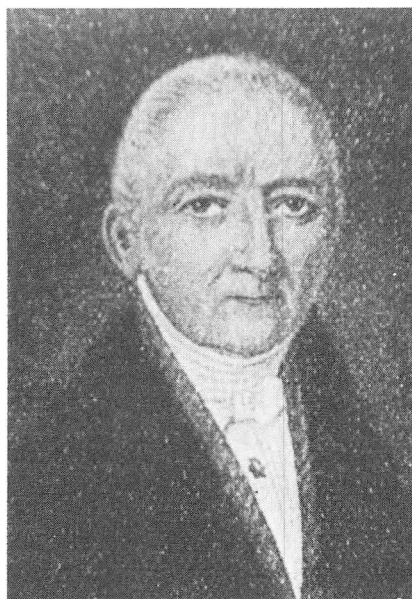
Wolf, Christian Hagedorn, Joachim Lamp og Frederik Dobbers fik ordre til, i fald det skulle komme til fægtning i nær-

heden, da straks begive sig til slottet, og af bedste kraft beskytte det mod brandfare. Det til den store brandsprøjte hørende personale, skal også i dette tilfælde være til stede ved sprøjten.

Lørdag d. 8.1.

Alle indgange til slotshaven blev aflåsede. Indhegningen ved ladegårdens gårdsplads gjort færdig. På grund af stærk frost måtte alt vandet i tønderne på slottet atter tømmes ud, og der blev beordret folk til, hvis det blev nødvendigt, at bære vand til tønderne.

Da oldfruen ikke for penge kunne få fat i nogen mandsperson til at opholde sig på slottet, så beordrede jeg den tyske arbejder Frederik Dobbers og en søn af Hans Voigt til at blive på slottet så længe urolighederne varede.

Hofråd Thomas Thomsen, f. i Rinkenæs 1769, død i Gråsten 1842.

Hans fader var smed i Rinkenæs, og først som 26 årig begyndte han at studere jura.

Han blev i 1805 udnævnt til herredsfoged i Lundtoft herred. Fra 1807 blev han dommer på de hertugelige gråstenske godser, og i 1910 blev han udnævnt til hertugelig hofråd.

Et minde om ham er stadig bevaret i Gråsten i Palæet som han i 1816 lod opføre som embeds- og privat bolig.

(Lokalhistorisk arkiv).

Til hest sendte jeg allerede i forgårs min gartner Christian Petersen til Flensborg og indlogerede ham der, for at han kunne iagttage, hvad der foregik, og så sende ridende besked hertil med de af hofråd Thomsen langs vejen til Flensborg og organiserede bondestafetter.

Gennem disse stafetter kom idag den efterretning, at der torsdag morgen var indtruffet 70 kosakker i Flensborg, men efter et kort ophold var de afmarcheret mod Åbenrå. Bondestafetten oplyste, at 20 af disse kosakker var taget til Holbøl og fulgte efter de andre på denne side af vejen mod Åbenrå.

Samtlige 70 kosakker havde måttet søge nattekvarter i Kliplev og Kvær, da de på grund af de tilsneede veje ikke kunne komme videre.

Senere kom der efterretning om, at igår, fredag, hen imod kl. 11 om formiddagen var den russiske general Tettenborn rykket ind i Flensborg med hele sit kosakkorps.

Dagen igennem marcherede de i små afdelinger mod Åbenrå, og de skulle alle være ankommet dertil iaften, altså må hele vejen fra Flensborg til Åbenrå være farbar, for før de fjendtlige tropper ankom til Flensborg, var vejen således tilsneet, at en militær fremrykning var umulig.

Fra den højtfyrstelige durchlout hertugen fik jeg besked om at opstille grænsepæle ved alle veje, at her var gråstensk område. Denne ordre blev udført idag. Til Sønderborg blev leveret korn og fourage.

Søndag d. 9.1.

Fra Flensborg kom der efterretning om, at der var ankommet svensk kavalleri.

Mandag d. 10.1.

Fra Rinkenæs kom idag den besked, at 6 svenske husarer lå i nattekvarter i Holbøl og tidligt idag var 3 mand ankommet til Rinkenæs kro, og hos bønderne havde de rekvireret heste og vejviser til de danske forposter, men først ville de spise, drikke og sove.

Omkring kl. 10 kom to af dem her til Gråsten og forlangte andre heste, men det fik de ikke, da hofråd Thomsen meddelte dem, at der ikke fandtes heste i byen. De forhørte sig så om, hvor de danske forposter var og red mod Nybøl for at opsøge dem.

Kl. 12 kom de galoperende tilbage med pistolerne skudklare. De råbte til nogle folk: "Vi har set dem" (vore forposter ved Nybøl) Den svenske feltvagt, som de hørte til, stod ved Bov.

Kl. 3.30 om eftermiddagen kom en svensk vagtmester fra de mørnerske husarer. Han skulle som parlamentær overbringe et brev fra general Skjoldebrand til kommandanten på Als. Han forlangte omgående en befordring, og jeg lod ham på en slæde køre til Sønderborg. Kl. 10 om aftenen kom han tilbage, men han kunne ikke give nogle oplysninger om en mulig fredsftale.

Til hans tilbagetur stod en bondevogn parat, og på den kørte han til Bov.

Tirsdag d. 11.1.

Idag til morgen var vore forposter rykket frem til Fiskebæk. Jeg ville sende ridende bud med dem til Sønderborg, med det lod sig ikke gøre, da de ikke skulle tilbage, idet de hvert øjeblik ventede fremrykning af de fjendtlige tropper.

Vi fik bud fra stafetten i Rinkenæs, at omkring 50 mand svenske dragoner (det var de smålandske) havde ligget i nattekvarter i Holbøl, og at de snart ville komme hertil. Kl. 10. om formiddagen kom de under anførsel af ritmester Harckepe, løjtnant Hammerberg og kornetten grev Mørner. Ritmesteren forlangte sine folk og heste indkvarteret i løbet af en time, og tillige at der blev sørget for mad til alle. Denne indkvartering blev fordelt over hele flækken. Officererne spiste hos hofråd Thomsen.

Efter middag blev grev Mørner med 12 mand og en trompeter beordret til at opsøge vore forposter, for der af deres kommandant kaptajn von Gleish at blive underrettet om hvilke steder her på egnen, der var besat af dansk militær.

I Adsbøl blev grev Mørner mødt af en dansk jægerforpost, og måtte efterlade sine 12 mand, mens han selv med tilbundne øjne blev ført til Vihøj til kaptajn von Gleish.

Herfra kom han tilbage kl. 3. Nu blev løjtnant Hammerberg kommanderet med 20 mand til Grøngrøft med ordre til at indkvartere en del af mandskabet i Bovrup, men da han opdagede, at der allerede var dansk indkvartering der, så trak han sine folk tilbage til Tråsbøl, og lagde sig med det øvrige mandskab i kvarter på Grøngrøft.

Da om natten nogle af vore jægere indfandt sig og så, at Grøngrøft var besat af fjenden, trak de sig tilbage.

Ritmester Harckepe, grev Mørner og det øvrige mandskab blev her. De forlangte at deres 29 heste skulle opstaldes i det samme rum, hvorfor den herskabelige ridestald blev indrettet dertil. Mandskabet var indkvarteret i flækken. Begge officerer boede på værtshuset, men spiste hos hof-

råd Thomsen. Deres og deres oppasseres heste forblev i værtshuset, men blev forsynet med fourage fra den herskabelige ridestald.

Af hensyn til opsynet med stalden tog jeg vagtmester Lindberg i kvarter, men måtte så også tage hans oppasser og trompeter Voss. I ridestalden var bestandig 3 mand som staldvagter. Om natten brændte 3 lamper i stalden. Jeg lod derfor Wolff patruljere hver nat for at holde opsyn med lamperne. En fjendtlig forpost var anbragt ved kådnerhuset. Iaften kom kaptajn von Rampe hertil som parlamentær for kommandanten på Als. Efter han havde talt to timer med ritmester Harckepe, tog han tilbage.

Onsdag d. 12.1.

Idag ingen ændring fra igår. Om eftermiddagen kom som parlamentær, kaptajn von Bretteville, for at tale med den svenske ritmester. Den herskabelige rideknægt, Niss, var med som oppasser, og gennem ham forlangte den højfyrstelige durchlaut hertugen besked om tilstanden her, hvilket jeg nedskrev, så godt den korte tid tillod. Om natten kl. 12 kom grev Horn hertil som svensk parlamentær på vej til Sønderborg. Trompeter Voss måtte ledsage ham til vore forposter på Vihøj.

Torsdag d. 13.1.

Idag til morgen red grev Mørner med trompeteren til vore forposter, der ligger ved Nybøl, for at tale med kaptajn von Gleish. Trompeteren kom alene tilbage. Grev Mørner blev for at vente på kommandanten på Als,

oberstløjtnant Thokerning. Om eftermiddagen kl. 5 måtte ritmester Harckepe også lade sig køre derhen i min kaleshevogn, efter han om eftermiddagen havde haft besøg af løjtnant Bødecher, der er adjudant hos kommandøren på Als.

Imorges kl. 5.30 blev en gefrejter og 5 dragoner sendt til Ladegård for at gå i kvarter der, og ved middagstid tog 3 mand til Kiding. Imorges kl. 8 ankom 24 mand af skånske husarer under anførsel af løjtnant Dürke. De blev indkvarteret i en time, hvor både folk og heste blev forplejet. Herefter drog de videre af Åbenrå landevej. For at få efterretning om forholdene i Åbenrå, har jeg idag sendt Wolff dertil til fods, og modtog fra ham den besked, at det med kosakernes march havde sin rigtighed, som jeg har anført d. 8., nemlig at kosakkerne var ankommet den dag og havde ligget der natten over, og de søndag morgen var marcheret videre.

En uventet efterretning var det derimod, at 500 kosaker idag var kommet tilbage til Åbenrå fra Haderslev, hvor de skulle have nattekvarter, for så imorgen at trækkes tilbage til Flensborg. Klokken er nu 10 om aftenen, og ritmesteren er endnu ikke vendt tilbage fra Nybøl.

Fredag d. 14.1.

Ritmesteren kom tilbage fra Nybøl kl. 12 nat. I formiddags inspicerede kommandanten fra Als sine forposter, og ledsaget af sin adjudant aflagde han her besøg hos ritmesteren, og det blev aftalt, at gården Fiskebæk skulle være bag den fjendtlige demarkationslinie, og derfor røm-

mes af den danske belægning. Om aftenen modtog ritmesteren ordre til imorgen at marchere bort med sit mandskab.

Lørdag d. 15.1.

En kosakofficer, der igår aftes med Felstedpræstens slæde kørte her igennem på vej til Sønderborg, kom tilbage kl. 12 om natten. Jeg måtte hjælpe ham med en slæde, der kunne køre ham til Åbenrå, da hestene fra Felsted var helt udmattede på grund af den megen sne.

Vagtmester Lindberg red idag til morgen ledsaget af 2 mand til Fiskebæk for at udvælge og medtage nogle af forpagter Holst's heste, men da de danske jægere stadig var der, måtte han trække sig tilbage med uforrettet sag.

Den fjendtlige ritmester blev meget opbragt herover, da kommandanten på Als således ikke havde opfyldt det igår givne tilsagn om at rømme Fiskebæk.

Ritmesteren sendte et brev afsted til kommandanten, men netop da indløb der besked om, at Fiskebæk var rømmet, så dragonen, der skulle overbringe brevet, blev indhentet og kaldt tilbage. Kl. 8 om morgenen marcherede dragonerne herfra. Grev Mørner med sin afdeling over Rinkenæs, og vagtmester Lindberg med det øvrige mandskab over Kværns, og fra de landsbyer, de passerede, har de taget nogle heste med sig. Lignende fjendtligheder øvede løjtnant Hammerberg ved afmarchen fra Ladegård, Grøngrøft og Kiding og de landsbyer, hans afdeling passerede.

Ved middagstid red også ritmester Harckepe med oppasere her fra til Flensborg. I mellemtiden har husarløjtnant grev Dürke med sit mandskab besat de af dragonerne rømmede poster, og han selv lagde sig med 9 mand i kvar-

ter her. På hans forlangende blev heste og mænd indkvarteret i den hertugelige ridestald. Til folkene blev der i flækken hentet forskelligt sengetøj.

Jeg havde selv to mand at forpleje, de øvrige fik deres mad hos de af flækkens beboere, der skulle have haft dem i kvarter. Løjtnanten boede på værtshuset, men spiste hos hofråd Thomsen.

Søndag d. 16.1.

Idag om formiddagen var alt som igår. Om eftermiddagen kl. 2. fik grev Dürke ordre fra sin chef i Flensborg, at han, som følge af den igår afsluttede fred i Kiel, skulle trække sine dragoner tilbage fra deres poster og ufortøvet marchere til Flensborg. Afmarchen skete kl. 9 om aftenen, efter at hestene var fodret og mandskabet forplejet

Da der indgik efterretning om, at et kosakkorps på tilbage-march til Flensborg var trukket fra landevejen ud til landsbyerne, Felsted, Hostrup, Tombøl og Svejstrup, og de her ville have nattekvarter, så begyndte vi at betvivle efterretningen om freden og formodede, at dragonerne kun skulle have givet plads for kosakkerne, og at vi kunne vente dem her, når natten var forbi.

For at finde ud af forholdene, sendte jeg kl. 10 to mand ud til hest. Kl. 1 om natten kom de tilbage og oplyste, at det havde sin rigtighed med indkvartering af kosakkerne i de pågældende landsbyer, men at der samme aften var kommet marchordre, og de derfor straks havde trukket sig tilbage til Åbenrå. Gennem disse efterretninger fik fredsbudskabet troværdighed, og vi kunne roligt sove.

Mandag d. 17.1.

Idag til morgen modtog vi en efterretning, der var en bekræftelse på fred. Det forlød nemlig, at de kosakker, der endnu befandt sig i Åbenrå, havde fået ordre til hurtigst at marchere til Flensborg.

Dels for at få sikkerhed herfor, og dels for også at se de så frygtede kosakker, kørte hofråd Thomsen og jeg straks efter middag til Åbenrå. Vi ankom kl. 3 og dermed for sent, for allerede kl. 12 havde de sidste kosakker forladt byen. Vi nåede dog at se en kosakofficer og general Tettenborns køkkenvogn.

Alle gader i Åbenrå var dækket med rester af fourage og hestegødning. Af general Tettenborn var det blevet bekræftet, at der var sluttet fred i Kiel, og som følge deraf havde de fjendtlige tropper fået ordre til hurtigst muligt at foretage tilbagetrækning, så der d. 18 om aftenen ikke måtte være fjendtlige soldater på denne side af Slesvig. Vi kom tilbage kl. 8 om aftenen og erfarede, at vore forposter stadig holdt deres gamle poster besat og følgelig ikke havde fået melding om freden.

Tirsdag d. 18.1.

Idag lod jeg alle adgange til slottet åbne, og alt på slottet sat i sin forrige stand. Ridestalden blev gjort ren, og alt derinde bragt i sædvanlig orden. Fra Flensborg fik vi efterretning om, at de sidste fjendtlige tropper afmarcherede ved middagstid, og man venter, de mod aften når til Slesvig.

Bruhn.

Tillæg.

1. Af den foranstående dagbog fremgår det, at den fjendtlige indkvartering her kun varede i 6 dage, nemlig fra d. 11 til d. 16, begge dage medregnet.
2. Fordi der allerede ved fjendens ankomst hertil var indtrådt en ny våbenstilstand, medens fredsbetingelserne blev udarbejdet, så forløb de fjendtlige troppers nærværelse fredsommeligt og godt, og ud over hestetyverier ved afmarchen skete der ikke yderligere fjendtligheder.
3. Om de husarer, som d. 10 opsøgte vore forposter, går der rygter om, at den ene var en rig englænder, der havde begivet sig på eventyr, og dette synes bekræftet derved, at han ved sit nævnte ridt rekvierede en hest i Rinkenæs og ikke gav den tilbage, men tog den med til Flensborg. Hestens ejer, en hertugelig bonde, forfulgte ham til Flensborg og henvendte sig til regimentschefen. Røveren måtte nu give hesten, som han havde stjålet og gemt i en kælder, tilbage til ejeren. Om røveren blev straffet af chefen eller ikke, har vi ikke kunnet erfare.
4. I de dage, de fjendtlige tropper befandt sig på egnen, faldt der usædvanlig megen sne i forbindelse med stærk storm, hvorfor vejene var upassable og al færdsel meget besværlig. Nætterne var lyse og klare med måneskin og overordentlig stærk frost.
5. Om det fra den hertugelige ridestald leverede fourage, såvel om det mandskab jeg har haft i kvarter, har jeg til hofråd Thomsen indsendt regnskab og afventer nu, om der kommer godtgørelse eller ikke.

Bruhn.

Fra Kværs sogn

Pastor Christian Damm, der var sognepræst i Kværs 1847-64 har skrevet en "Chronik for Kværs menighed og præstegård." Denne beskrivelse af Kværs sogn, af egnen, beliggenheden, jordbundsforhold, beboerne og meget mere fylder ca. 150 tætskrevne sider, og giver os et indblik i, hvorledes der så ud i sognet, og hvorledes hverdagen formede sig.

At pastor Damm satte sig til at skrive skyldtes en henstilling fra kancelliet i 1844 til alle landets præster om at beskrive det sogn de boede i.

Pastor Damm gjorde virkelig meget ud af det, og vi har i vort årsskrift 1978 bragt en artikel, "Dagligt liv i Kværs 1847-64.", hvor tidligere sognepræst F. Møller Lauridsen, Kværs, havde foretaget et uddrag af pastor Damm.s optegnelser, især fra de to slesvigske krige.

I år bringer vi de første tre kapitler af pastor Damm.s sognebeskrivelse, og der vil forekomme lidt gentagelse af noget af pastor Møller Lauridsens artikel, men da vi siden 1978 har fået adskillige medlemmer, der ikke har dette årsskrift, vil det altså være nyt for dem, og vi mener det rigtigt, at vi bringer pastor Damm.s optegnelser i sin helhed.

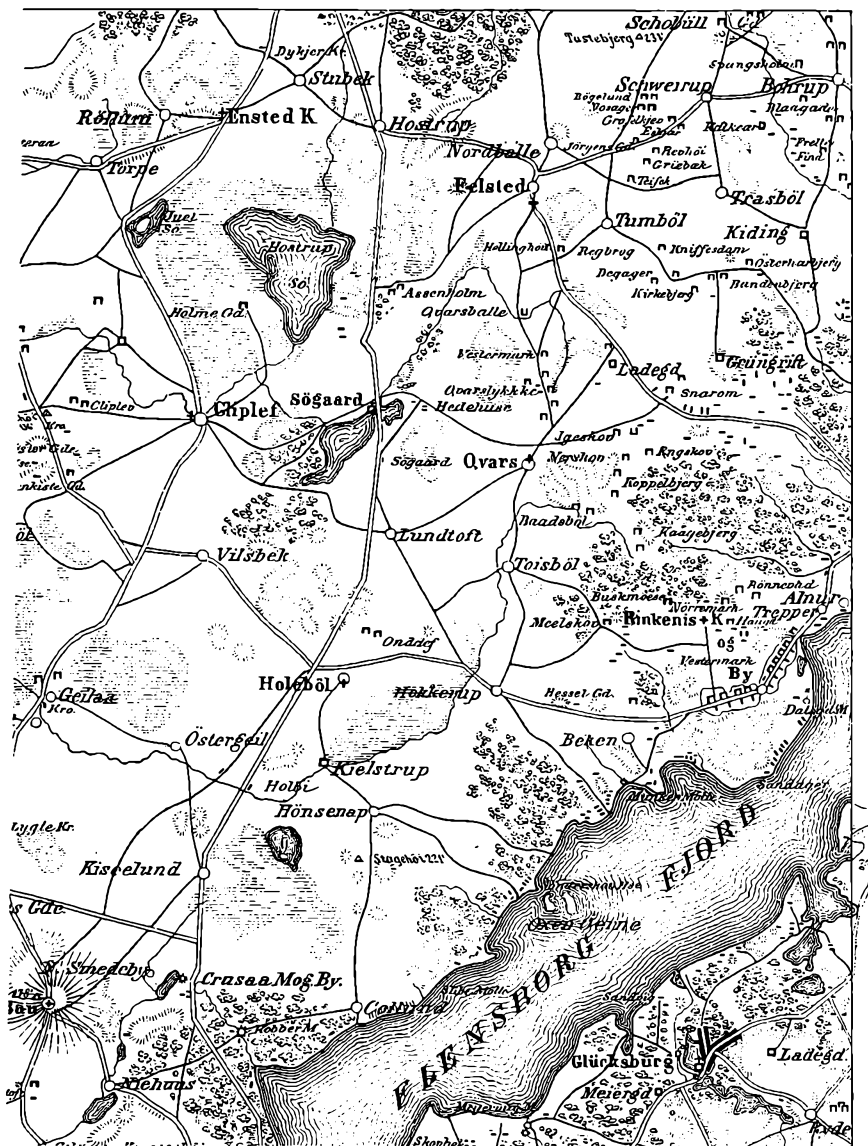
Pastor Damm.s stil er bevaret, selv om den måske kan virke lidt gammeldags. Men vi har brugt nutids stavemåde. Af og til i teksten er indføjet noget i (). Dette er gjort til forklaring af ord eller ting som måske ikke vil være kendt af vor tids læsere, ligesom vi nedenfor bringer en ordforklaring.

Boel: Betyder i Sønderjylland slet og ret gård. Størrelsen kan variere. I hel boel kan være fra 60- til 96 tdr.ld.

Kåd : Et husmandssted.

Inderste: Betegnelse for folk, der har et inderstested. Huse, der ikke hørte til et gods, men til en gård, sommetider med lidt jord til.

Pastor Damm.s bog findes på Landsarkivet, Åbenrå.
(Kværs præstearkiv. Diverse. H.l. 1847-1918.)

Kort over Kværs og nærmeste omegn. (Ca. 1850).

Kortet er tegnet før det gamle navn Quars officielt blev ændret til Kværs. En del af de i artiklen omtalte stednavne, vil man kunne finde på kortet.

Adskillige efterretninger
som ved forøgelse og bedre sammenstilling kunne tjene til
en historisk og topografisk beskrivelse
af Kværs sogn.

1. Sognets nuværende bestanddele.

Kværs sogn hører i almindelighed til de mindre. Dets fladeindhold udgør vel næppe $3/4$ kvadrat mil, skønt det strækker sig fra øst til vest fra Ladegårdskov skole til Søgårdhede, i afstand næsten 1 mil, og ligeledes fra syd til nord, eller fra Hokkerups marker til Spangbro omtrent $3/4$ mil. Som dets grænser kunne følgende nabobyer anføres: a) Klipleve sogn mod vest fra Freienfeld (Lille Kværs Balle) og ned til lille Lundtoft. b) Holbøl sogn mod syd. Fra lille Lundtoft hen til Melskov. c) Rinkenæs sogn mere mod sydøst. Fra Melskov af igen, over skoveggen til den sydøstlige kant af Ladegårdskov. d) Adsbøl-Gråsten sogn mod øst. Fra Ladegårdskov til Grøngrøft mose. e) Felsted sogn imod nord. Fra Grøngrøft og i en lang strækning til Freienfelds mærk.

Således er det omgivet af fem nabobyer og ses dermed hen til kirken og præstegården i disse, så ligger Felsted nærmest af omtrent $3/4$ mil. Adsbøl derimod længst borte, omtrent $1\ 1/4$ mil, medens de tre andre er i en afstand af 1 mil. Tages imidlertid også hensyn til de nærmeste købstæder, nemlig Åbenrå, Flensborg og Sønderborg, så er den førstnævnte nærmest, da vejlængden dertil udgør to mil, og Sønderbog mest fjern, nemlig omtrent tre mil, medens Flensborg, som den største, meget benyttes og besøges til salg af produkter og indkøb af husholdnings fornødenheder, skønt den ligger $2\ 1/2$ mil fjernt herfra.

Ved siden af disse købstæder benyttes også flækken Gråsten meget som handelsplads, fordi vejlængden ikke er så stor dertil, nemlig en mil, og produkter navnlig alle kornsorter betales lige så godt som i købstæderne, da især Ahlmann og desuden Dethlefsen driver en betydelig handel. I denne omgivelse indeholder sognet følgende hovedbestanddele.

1) Kirkebyen Kværs som indbefatter kirken, skolen med to klasser, 15 hele eller 30 halve boel, en del kådnere, endnu flere inderster med landtillæg og et ikke lidet antal jordløse huse.

Fordi bøndergårdene ligger adspredte og tildels skjulte bag høje bakker, gør den (Kværs), som by intet godt og behageligt indtryk på den fremmede, og ses i byen selv slet ingen bondegård af betydenhed, men mere boliger for håndværksfolk. Og kommer man fra den vestlige side til byen, så tror man ikke at jordbunden er af en så god beskaffenhed, som den dog i virkeligheden udviser.

Enkelte dele af sognet fører særskilte navne såsom a) Vestergård, et kompleks af indersterhuse i nærhed af præstegården. b) Kværs Løkke, en række af bøndergårde ved vejen til Felsted, af hvilke den første tilhører Jes Jessen og den sidste Peter Petersen Quarsing. c) Sandbjerg, et par små huse ved vejen til Snurom. d) Løklei, et kåd, hvor vejen til Felsted og Ladegård skilles ad. (Må vel være hvor smeden bor.) e) Damsig (Bydam), et inderste hus, ved vejen til Ladegård. f) Kværs Balle, hvor forhen tre bøndergårde ved vejen til Fested var beliggende, men nu udskilte, idet deres ejere, Asmus Damm, Nis Petersen og Dall, har deres gårde midt i marken. g) Katgab, et kåd ved vejen til Snurom.

h) Kragebjerg, (samme gård som Eskærgård.) et boel nær ved Kværs skov, tilhørende Jes Ifversen. i) Frydendal, et kåd ved vejen til Engskov. k) Borsbøl, et boel på Kværs østermark, tilhørende Nis Todsens enke. l) Jordbro, et inderstested på Kværs vestermark. m) Kværs hede, et antal inderstesteder med landtillæg, ligeledes på Kværs vestermark. n) Kværs Balle og Spange, to kåd ved Spangbro.

Byens navn har indtil de sidste år altid været Quars i skriftsproget, medens den i folkets mund og i det daglige liv havde udtalen Qværs. Jensen, (dr.phil H.N.A. Jensen, sognepræst Gelting.) anfører i sin statistik, at den i gamle dage også er skrevet Quertze. I forfatningsloven for hertugdømmet Slesvig har den også det sædvanlige navn, Quars, men for et par år siden er befalet, at den officielle skrivemåde skal være Kværs, som den findes i genralstabens kort for hertugdømmet.

Hvorfra byen har sit navn er ikke til at sige. Det sandsynligste måtte dog være, at det hidrører fra Qvas, da den hele egn har været bevokset af skov og buske, og herhen viser adskillige tegn og navne. Har denne formodning grund, så måtte byens navn skrives Qværs. (Sønderjyske stednavne, mener at navnet kan være opstået af et oprindeligt Kværksæt. Kværs = vinkel, krog, sæt = gammel dansk for bolig, opholdssted.)

2 Den adelige gård, Ladegård med samt de derfra udlagte parcel-
ler. Denne gård var i gamle tider en mejerigård og forværk
(avlsgård) af den nedlagte gård, Søgård, og oprettet af
et antal nedlagte bøndergårde, og blev den 1726, (1725)
solgt fra Søgård som en selvstændig adelig gård med adelige

friheder og patronatsretten til Kværs kirke, i forbindelse med det dertil hørende gods, der indbefatter den største del af sognet, som også en ikke liden del af Felsted sogn, nemlig den større del af Felsted by. Gården indeholder nu 3 - 3 1/2 boel, medens den forhen var større, og strakte sig langt mod nordvest og sydøst, hvor der nu findes et ikke lidet antal af parceller, hvoraf nogle er temmelige store og fører særskilt navn, således Frifelt mod nordvest af størrelse lig 1 1/2 boel, Ivingholm ved vejen til Felsted, lig 1 boel, Pugholm af samme størrelse øst for Ivingholm, Holdum til tre køer, i sammes nærhed, Snurom med krorettigheder, lig 1/2 boel. Kokhave, et antal af parceller ved vejen til Gråsten, hvor to vel er af størrelse som 1 boel, et tredje derimod er mindre.

Desuden bør her anføres et antal af parceller i Ladegårdsskov, større og mindre. Engskov, 4 parceller mod syd for Kokhave, Limbæk en parcel og Rostorn to parceller ved vejen til Snurom.

3 Søgård hede., en lille by i nærheden af Søgård bestående forhen af to kådnersteder og et inderstested, hvortil for et par år siden et inderstested er kommet, udlagt fra det ene kåd.

4 Iørsbøl, en just ikke liden by mod syd for Kværs og i en afstand af 1/4 mil. Den indbefatter foruden en stor kongelig gård, (Lundtoft herredsting afholdtes her, men blev efter treårskrigen flyttet til Gråsten), der nu er opført noget sydlig for byen. Desuden 10 halve boel, hvoraf igen et par er delte til kvarte boel, medens et nedlagt boel er fordelt på de andre.

Desuden findes et antal kåd og inderstesteder, hvilke sidste især er forøgede i de senere år. Når et kåd, der kaldes Melskov og ligger på grænsen til Rinkenæs, undtages, så lå byen forhen samlet, men efterhånden er en del huse opført på udkanten af Tørsbøl mark til begge sider, som har navnet Tørsbøl vestermark og østermark.

Med undtagelse af den førstnævnte gård og to kåd, som hører til Lundtoft herred, hører hele byen til Søgård gods, til hvis ejere de erhvert år har at yde en del præstanda (Tjeneste, der skal præsteres.) Alle de henhørende gårde er fæstegårde. Dette forhold består ikke under Ladegård gods, hvor alle er selvejere og frit kan disponere over deres ejendom.

5. Ladegårdskov. Et antal af kåd og nogle inderstesteder i den østlige kant af sognet. I størrelse er de meget ulige, men landet (jorden) hos alle har den højeste taksation i værdi, skønt det ikke fortjener det, og er derfor alle belagte med skatter. Forhen hørte de alle med undtagelse af et kåd, som er en del af Grøngrøft gods, til Gråsten gods, hvilket i de senere år for det meste er indlemmet i Lundtoft herred.

Således som sognet på denne måde har fem bestanddele, så har det også et lige så stort antal jurisdiktioner (retskreds), disse er nemlig:

1. Ladegård gods, hvortil hører gården, Ladegård med samt dens parceller, den hele by Kværs uden nogen undtagelse, og en del af Ladegårdskov, næsten 2/3 del af sognet.

2. Søgård gods. Hertil hører Søgård hede og hele byen Tørsbøl med undtagelse af en gård og to kåd, som er kongelige, og et kåd, Melskov, som hører til Gråsten gods.

3. Gråsten gods. Nu mest at betragte som en del af Lundtoft herred, hvortil hører de foran nævnte kåd i Ladegårdskov, dog at undtage det dobbelte kåd i Tørsbøl som kaldes Melskov.

4. Grøngrøft gods, hvortil hører et eneste kåd ved Grøngrøft mose.

5. Lundtoft herred. Hertil hører 1 boel og 2 kåd i Tørsbøl, samt nu også de under det forhenværende gråstenske gods, hørende bønder.

De mange jurisdiktioner er ofte til hinder for udviklingen af samfundslivet, men det er derimod en heldig omstændighed, at alle jurisdiktioner er underlagt den samme øvrighed og dommer, herredsfogderiet for Lundtoft herred i Gråsten.

2. Jordbundens beskaffenhed i sognet.

Når Slesvig i almindelighed har ulige strøg, som går fra grænsen i nord (Kongeåen) helt op til Ejderen, som er den sydlige grænse, nemlig en frugtbar østkyst, som har mange forhøjninger og bakker, der hjælper til at danne yndige landskaber. Dernæst et mere sandet og magert strøg i midten, hvor der ofte ses udyrkede jorder og moser, og tilsidst også en frugtbar vestkyst, der er flad og indbefatter den fede marsk, som ved høje diger beskyttes mod havet.

Her ligger Kværs sogn ved overgangen af det første og andet strøg. Den østlige kant er mere frugtbar end den vestlige. Kommer man til sognet fra den østlige side enten på vejen fra Gråsten eller på vejen fra Rinkenæs hertil, ser man, at man endnu er i den frugtbare og frodige egn, som østkysten i almindelighed er.

Kommer man derimod fra den vestlige side, enten fra Søgård eller fra lille Lundtoft hertil, så møder man en egn, der ligger uopdyrket og har meget sandet jordbund.

Når vi her i det enkelte ville omtale de forskellige bestanddele af sognet, så har den lille by Søgård hede, en meget let jordbund, hvor græsset visner om sommeren, når regnen udebliver et par uger, og hvor ikke stort andet kan avles end rug og boghvede.

Derfor anvender man her desto mere flid på mosen, der er temmelig stor, og bønderne får ved salg af tørv til beboerne i Sundeved en ikke ringe indtægt.

I kirkebyen Kværs kan det samme siges om den vestre side, der har navnet, Kværs hede. Her havde bønderne i byen forhen hver et stykke jord, men da det både lå langt borte fra dem og tillige var lidet lønnende, så har de efterhånden solgt det, og er således i denne del opført inders-tsteder, som nok har en liden indtægt af deres land, men dog må søge deres næring ved dagløn eller på anden måde.

Bøndernes land og den øvrige del af byen er derimod ret frugtbar, endskønt jordbunden er meget afvigende. Således har Kværs Løkke gode kornmarker, der er lette at drive, da bunden er sandet og muldet, men deres græsgange er i tørre somre ofte mådelig. Den del af byen, som ligger ved vejen til Snurom er i det hele meget frugtbar, thi denne såkaldte østermark, der indeholder mange små bakker er vanskelig at dyrke og afgiver heller ikke en sikker afgrøde, fordi den enten er sandet og let eller længere mod øst er lerbund, der let bindes, når regn og varme ikke afveksles med hinanden.

Her i byen kan alle kornarter avles, og er den sædvanlige følge i sæden (sædeskifte) denne, at man enten brakker eller sår boghvede, dernæst gødes til vintersæd, som er rug eller hvede, hvorpå følger byg og så udlægges med havre. På grund deraf, at man her lægger mere vind på (lægger mere arbejde på) jordens forbedring, så er det kvantum korn, som hvert år kan sælges, just ikke ubetydeligt. En behagelighed for byens bønder og kådnere er det tillige, at de til eget forbrug har skov og mose, som dog næppe er af omfang, at de kan levere noget til salg.

Med Kværs by og Ladegård samt dens parcellister er megen lighed, hvor jordbunden allevegne lønner den flid, der anvendes på den.

Især er gården Ladegård, som forhen ved bortforpagtning var kommet i forfald, i de senere år med tilsyn ved pasning af landet sat i en sådan stand, at den nu med hensyn til produktivitet kan stille sig ved siden af de bedste og frugtbareste egne. Hvad parcellisterne angår, så er jordbunden for dem mere let men sikker, som bor nord for byen Kværs, mens den er mere leret, mere usikker for dem som bor østlig for den nævnte by. Nogle af dem har ved køb sat sig i besiddelse af en del mose og skov, der er tjenlig til husets brug.

Anderledes ser det derimod ud i byen Tørsbøl, hvor landet for det meste er sandet og let, så det ikke kan afgive den grøde en landmand ønsker sig. Tillige kan det vel også siges, at de fleste ikke hidindtil har anvendt den flid på deres land, som synes at være fornøden. Bønderne befatter sig nemlig om sommeren med mosen, der er så stor, at den

kan afgive et antal tørv til salg, og om vinteren med skoven, så denne nu mishandles så meget, at den ved en lignende fremgangsmåde i nogle få år næsten vil være forsvunden.

Også har et par af bønderne set sig nødsaget til at sælge en større eller mindre del af deres land for at formindske deres gæld, men den lettelse de dermed får, vil næppe være af lang varighed, da med den mindre ejendom også indtægterne bliver mindre, medens husholdningen i almindelighed fordrer det samme som forhen.

Hvad nu tilsidst Ladegårdskov angår, så er jordbunden her i det hele ret god, endskønt den ikke er så udmærket som taksationens værdi angiver, der er den højeste som nogensted findes. Jordbunden består af ler, men den er just ikke altid af den bedste beskaffenhed, især på den sydlige side. Da de boende kådnere er belagte med høje skatter, og nogle af dem blot har land til et par køer, så falder det for enkelte ikke så let, at bringe indtægter og udgifter i det rette forhold.

3. Sognets beboere.

Det har været vanskeligt for mig, nøjagtigt at kende deres antal, da sognet er opdelt i så mange jurisdiktioner, og folketællingen hvert femte år anstilles separat i enhver af dem. Skønmæssigt har jeg antaget det til omtrent 1000 sjæle, og nu ser jeg netop i Barfods kirkekalender, at min formodning har været rigtig, idet antallet der angives til 987. Man kan ikke just sige, at folkemængden er stor i forhold til sognets omfang, men en kendsgerning er det,

at den tager til med ethvert år, ikke blot fordi de fødtes antal er større end de dødes, men også fordi fremmede stumdom vandre hertil og bliver bosiddende her. Når hedearealet blev opdyrket og en del landstrækninger i nærheden af skoven bedre blev udnyttet, så kunne også et større antal af beboere godt her have deres næring.

Hvad de økonomiske forhold angår, kan det nok siges, at der er mere velstand end armod. Ikke blot ejer et antal bønder deres gårde uden gæld, men har også betydelige kapitaler at disponere over. Der er dog forskel på Kværns og Tørsbøl, idet Kværns bønderne er bedre til at omgåes det, de ejer. Det er således ingen sjældenhed, når en fader gør skifte for sine børn, at disse kunne betænkes med en sum på 2-5.000 rdl., mens dog en af dem overtager gården, uden at den bebyrdes for meget.

Denne velstand har da også sin grund i den flid, de anvender på landets drift, og i den sparsommelighed, hvormed husholdningen endnu føres. Thi det er ingen sjældenhed, at bonden endnu arbejder ved siden af sine tjenestekarle, ses bag ploven eller med leen i sin gård, som det i forrige tider var næsten almindelighed. Og ved siden deraf er den daglige levemåde endnu for mange tarvelig ligesom forhen. Husbonden og husmoderen tager sædvanlig plads ved det samme bord, om hvilket tyendet samles, og nyder med dem den samme mad, om ikke just 21 gange boghvedegrød om ugen, så dog sædvanlig enhver morgen og aften, medens middagsmaden afveksler med kødmat og andre retter.

Alt dette kan dog blot siges i almindelighed, thi den luksus og overdådighed, som den almindelige velstand, formedelst en række frugtbare år med gode konjukturer for landets produkter, næsten allevegne har fremkaldt, den begynder dog også at influere på dette sogns beboere, omend i mindre omfang end andre steder.

Bevis derfor haves allerførst i de bygninger, som i de senere år er opførte, der mere ligner herregårdspalæer end bøndergårde. Thi, når i de sidste år næsten alle bønderhuse er forandrede, bleven højere og bredere, og tillige malede på væggene, hvor de forhen blot blev kalket ethvert år, så gives der endog sådanne iblandt, der såre vel kunne afgive en bolig for en højtstående embedsmand. Man ser navnlig i dem ikkun få værelser, der ikke er forsynede med fløjstole fra det ene værelse til det andet, og flere af dem forsynede med sofa og dertil stemmende møbler. Alle vinduer er smykkede med lange gardiner, og hvad mere i den retning kan anføres.

Men såsom stuehusene taler om den tiltagende luksus, så ikke mindre udhusene, hvor navnlig kostalden er indrettet på en måde, der ikke blot er hensigtsmæssig til kreaturenes pleje, men også viser, at man ikke har mangel på penge.

Et andet bevis for denne velstand er iligemåde den klæde-
dragt, som ofte kan ses. Thi når man i gamle dage selv spandt og vævede det uldtøj, som benyttedes til de fornødne klædningsstykker, og det både for mandfolk og fruentimmer, så ses disse klæder nu blot ved det daglige arbejde, medens man til de klæder, man benytter om søndagen, og især når man vil aflægge besøg, køber klæder i købstaden,

og tillige lader dem sy, så de kunne være efter den nyeste modeform. Og her står kvindekønnet naturligvis ikke tilbage. Thi ved større sammenkomster kommer silkekjoler og atlaskmantiller til syne, som om det var de fineste damer fra købstaden.

Og endelig endnu et bevis på den levemåde, som begynder at få indgang i enkelte bønderfamilier. Her har enkelte gårdejere ligesom på andre steder med deres familie, kone børn og forældre, afsondret sig fra deres tyende, så det gode patriarkalske forhold med alle dets fordele løses, og der meget mere kan være tale om herskab og tyende ligesom i den højere stand.

En følge deraf er da også, at de første lader sig berede mad og flere retter, end de andre gives, og at det navnlig kommer tilsyne, når der indtræffer besøg af en anden familie. Da er det ikke sjældent, at der ikke blot opvartes med kaffe og the, men tilsidst kommer også kager på bordet og en flaske vin ved siden af. Dette er især almindeligt, når det er indbudte gæster, og på kaffe- og thebordet ser man da altid flere tallerkner fyldte af konditorvarer, medens man altid forhen lod sig nøje med tvebakker.

Man kan i en vis henseende glæde sig over denne velstand, der ses hos bønderne, og de mange tegn, som viser hen til den, men når man finder denne luksus også hos dem, hvor de årlige indtægter slet ikke er større end udgifterne, så kan man tillige bekymres ved tanken om, at andre tider med mindre gunstige konjunkturer let kunne komme, og da vil det falde mange svært at skille sig fra denne klædedragt og levemåde, som dog vil være nødvendig, når de ikke skulle gå fra hus og hjem og aldeles geråde i armød.

Glimt fra 1982

Januar

14. Lederen af teglværksprojektet, Arne Aabenhus, meddeler, at planerne skrider godt frem, og man er nu snart klar til at begynde prøverne på teglværksspillet.
21. Gråsten tyske roklub, der har 60 aktive roere, har i den forløbne sæson roet 11.000 km.
28. Byggeri er det småt med. Der er i kommunen kun solgt en parcelhusgrund, og ingen industrigrunde. Andelsboligforeningen påtænker et byggeri af 36 boliger i Dyrkobbøl.

Februar

11. Gråsten Cykle Club har fart på, siden stiftelsen for fire måneder siden, har klubben nu 110 medlemmer.
18. Gråsten og omegns jagtforening får ny formand. Carsten Batzlaff ønskede ikke genvalg. Han efterfølges af Uwe Agerley, Blans.

Også Handelsstandsforeningen skifter formand. Branddirektør H.P. Thygesen fratræder efter eget ønske, og direktør Niels Johansen overtager styret.

18. I Ahlmannsparken opføres en musical. "Stop verden, jeg vil af."
23. Gråsten Billiard Club kan nu se tilbage på sit første år. Gode lokaler er blevet indrettet, og spillerne klarer sig godt i konkurrencer.

Marts

1. Kommuneingeniør C. Warming fratræder efter næsten 30 års virke i kommunens tjeneste.
10. Mindstene over medlemmer af familien Ahlmann, der er opstillet i Ahlmannsparken, bliver pudset op.
14. De mange smørbåde landsætter på årsbasis omkring 250.000 passagerer i Gråsten, og nye ruter forberedes.

April

14. Kommunens planer om udvidelse af parkeringsområdet på Fisknæs møder stor modstand.
23. En befolkningsprognose tyder på fald i befolkningsantallet i de kommende år.
25. Gråsten landbrugsskole har til gengæld ikke plads nok til de der ønsker at besøge skolen, så en udvidelse påtænkes.
29. Andelsboligforeningen er parat til at begynde byggeri i Kværs-Tørsbøl, hvis der viser sig tilstrækkelig interesse.

Maj

1. Som ny havnefoged i Gråsten ansættes Kurt Petersen.
4. Ved den årlige mindehøjtidelighed ved Frihedsmonumentet taler skovrider E. Hvidt.

Juni

23. Sct. Hans bålene er tændt. I Tørsbøl er det gård-ejer Gerhard Schmidt, der holder båltale.
I Alnor strandpark er det F.D.F. - F.P.F. og turistforeningen der arrangerer Sct. Hans fest. Båltalen holdes af dommer Levinsen.
26. Gråsten Skytteforening indvier sin nye skydebane, og det er borgmester U. Nansen, der skyder det første skud.
28. Gråsten Garden er på tur til Italien og spiller på Marcuspladsen i Venedig.

Juli

19. Ringriderfesten, der er sommerens midtpunkt, havde ialt 315 ryttere til at dyste om kongeværdigheden.

August

11. Byrådet vedtager at bygge nyt plejehjem til 13 millioner kroner.
25. Gråsten adoptivskib, motortorpedobåden, "Søulven" er på visit i Gråsten havn.

September

30. Smør- og spritbåde betaler omkring 80.000 kr. pr. måned til havnekassen i afgifter.
Byrådet godkender det kommunale budget, og skatteprocenten ansættes uændret til 17.

Oktober

Ikke alle i kommunen synes om kommunens plejehjemsplaner, Gennem hele oktober er der en stærk debat i læserbreve, både for og imod, og om der skal bygges, og hvor der skal bygges.

7. Forbrugerne må indstille sig på højere varmepriser fra nytår, så alle ønsker en mild vinter.
14. Slotskirken lukkes for en periode, da der skal udføres store restaureringsarbejder.
20. Der stiftes endnu en garde i Gråsten, så byen har nu både Gråsten garden og den sønderjyske garde.

November

6. Gråsten Boldklub har 60 års jubilæum, og det fejres med en stor fest på hotel Gråsten med over 100 deltagere.
14. På plejehjemmet Christiansro udbryder brand i tagetagen. 16 beboere evakueres uden uheld og brandværnet får hurtigt ilden slukket.
26. Gråsten Slotskirkes pigekor optræder som Luciapiger med sang på tovet i Ulsnæscetret.

December

19. Den sønderjyske garde har sin første koncert i Ulsnæscetret. Garden har 30 musikere.
31. Vi bliver færre i kommunen. 1.1.1982 var indbyggertallet 6.812 31.12.1982 var det 6.781.
Der døde i 1982 102 personer og der fødtes 82.

